

UNIVERSITAT AUTONOMA DE BARCELONA

FACULTAT DE LLETRES

DPT. D'HISTORIA DE LES SOCIETATS PRE-CAPITALISTES
I D'ANTROPOLOGIA SOCIAL

EL TERRITORI DEL MARESME EN EPOCA REPUBLICANA
(s. III - I a.C.): ESTUDI D'ARQUEOMORFOLOGIA
I HISTORIA.

TESI DE DOCTORAT

Vol. I

UNIVERSITAT AUTÒNOMA DE BARCELONA
Servei de Biblioteques

1500129929

Oriol OLESTI i VILA

BARCELONA 1992

Director: Alberto PRIETO.

UNIVERSITAT AUTONOMA DE BARCELONA

FACULTAT DE LLETRES

DPT. D'HISTORIA DE LES SOCIETATS PRE-CAPITALISTES
I D'ANTROPOLOGIA SOCIAL

EL TERRITORI DEL MARESME EN EPOCA REPUBLICANA
(s. III - I a.C.): ESTUDI D'ARQUEOMORFOLOGIA
I HISTORIA.

Oriol OLESTI I VILA

TESI DE DOCTORAT

BARCELONA 1992

DIRECTOR: Alberto PRIETO ARCINIEGA.

INDEX

INTRODUCCIO	p.	1
EL MARC GEOGRAFIC-FISIC	p.	14
PRIMERA PART: LES FONTS LITERARIES, EPIGRAFiques I NUMISMATIQUES	p.	24
1.1. <u>Les Fonts Literàries</u>	p.	25
Introducció	p.	25
1.1.1. Les fonts literàries sobre el Maresme	p.	27
1.1.2. Les fonts literàries i el territori del Nord-Est Peninsular: alguns testimonis significatius	p.	31
1.1.2.1. La Conquesta del Nord-Est Peninsular ...	p.	32
1.1.2.2. L'Establiment de la Província, les revoltes indígenes i la intervenció de Cató	p.	37
1.1.2.3. Els episodis de la Guerra Sertori- Pompeu al Nord-Est Peninsular	p.	42
1.1.2.4. Les actuacions de Pompeu després de la Guerra	p.	46
1.1.2.5. La Guerra Civil Cèsar-Pompeu al Nord-Est Peninsular	p.	49
1.1.3. Alguns problemes plantejats per les Fonts Literàries	p.	52
1.1.3.1. La identificació d'algunes tribus ibèriques: <u>Lacetans, Laietans,</u> <u>Lacetans</u>	p.	53
1.1.3.2. Les aliances entre Roma i el món indígena: dos exemples significatius	p.	60
1.1.3.3. Pompeu i l'assentament de veterans	p.	64
1.2. <u>Les Fonts Epigràfiques</u>	p.	68
1.2.1. Epigrafia sobre materials lapidis	p.	68
1.2.2. Inscripcions sobre suport ceràmic	p.	81

1.2.2.1. Inscripcions llatines	p.	82
1.2.2.2. Inscripcions ibèriques	p.	85
1.3. <u>Les Fonts Numismàtiques</u>	p.	91
La seca d'Iluro	p.	93
SEGONA PART: LA RECERCA ARQUEOLOGICA	p.	99
2.1. <u>Els jaciments Arqueològics</u>	p.	100
(veure també Apendix).		
2.2. <u>Els nuclis centrals de poblament</u>	p.	103
2.2.1. L'oppidum de Burriac	p.	103
Interpretació	p.	115
2.2.2. La ciutat romana d'Iluro	p.	121
2.2.2.1. Les dades arqueològiques	p.	121
2.2.2.2. Interpretació de les dades arqueològiques	p.	134
2.2.2.3. La condició jurídica	p.	141
2.3. <u>Interpretació de les dades arqueològiques</u>	p.	152
2.3.1. Introducció: Els criteris de datació. Els materials	p.	152
2.3.2. El Període Ibèric Ple (s. IV-III a.C.)	p.	161
Interpretació de les dades	p.	169
2.3.3. L'inici del canvi: el Final del s. III a.C. i la 1ª meitat del s. II a.C.	p.	174
2.3.3.1. Finals de s. III a.C., inicis s. II a.C.	p.	174
Interpretació de les dades	p.	180
2.3.3.2. La 1ª meitat del s. II a.C.	p.	183
Interpretació de les dades	p.	187
2.3.4. Els canvis de la 2ª meitat de s. II a.C.	p.	191
Interpretació de les dades	p.	204

2.3.5.	La 1a meitat de s. I a.C.	p. 212
	Interpretació de les dades	p. 233
2.3.6.	Altres jaciments de l'Ibèric Final (s. II-I a.C.)	p. 248
2.3.7.	Els canvis d'època Augustea i els inicis del s. I d.C.	p. 255
	Interpretació de les dades	p. 270
2.4.	<u>Alguns aspectes significatius</u>	p. 276
2.4.1.	El problema de la filiació indígena/romana dels jaciments d'època republicana	p. 277
2.4.2.	Les sitges	p. 284
2.4.3.	Els forns d'àmfora i ceràmica del s. I a.C.	p. 296
	Interpretació de les dades	p. 315
2.4.4.	La pervivença de l'hàbitat entre l'Ibèric Final i l'Alt Imperi. Alguns exemples significatius	p. 325
2.4.5.	Les <u>villae</u>	p. 344
2.5.	<u>Primera aproximació a l'evolució del territori del Maresme en època Ibèrica Final</u>	p. 351
TERCERA PART: L'ESTUDI DEL TERRITORI		p. 356
	Introducció	p. 357
3.1	<u>La distribució del poblament</u>	p. 359
3.1.2.	Sòls i distribució del poblament: un exemple significatiu	p. 368
3.2.	<u>La Xarxa viària</u>	p. 375
3.2.1.	El "Camí dels Contrabandistes"	p. 377
3.2.2.	El "Camí del Mig". La Via Augusta	p. 388
3.2.3.	El "Camí de la Carena"	p. 402
3.2.4.	La via del "Coll de Parpers"	p. 407
3.2.5.	Conclusions de l'estudi viàri	p. 412

3.3. L'estudi del Cadastre	p. 416
3.3.1. La Orientació A	p. 420
3.3.2. Relació de la xarxa cadastral amb els elements significatius del territori: llocs de culte cristià	p. 431
3.3.3. Relació dels jaciments arqueològics amb la xarxa cadastral	p. 437
3.3.4. Altres elements indicatius de la possible existència del Cadastre: la documentació Alt-medieval	p. 453
3.3.5. Interpretació de les dades: la centuriació del Baix-Maresme	p. 457
 CONCLUSIONS: LA INTERPRETACIO HISTORICA	 p. 463
- ELS PRECEDENTS: L'IBERIC PLE (s. IV-III a.C.)	p. 464
- FINALS DE S. III a.C. I PRIMERA MEITAT DE S. II a.C.	p. 469
- LA SEGONA MEITAT DE S. II a.C.	p. 479
* El "Reassentament"	p. 482
* El Cadastre	p. 484
* Dades arqueològiques complementàries	p. 487
* Altres exemples propers	p. 490
* Els canvis de 2a meitat de s. II a.C. Altres paral.lels	p. 491
- ELS INICIS DEL S. I a.C.	p. 502
* La presència d'Itàlics en el Maresme	p. 503
- EL SEGON QUART DE S. I a.C.	p. 509
1 - La fundació d'Iluro: implicacions històriques	p. 509
* Les actuacions de Pompeu	p. 516
2 - Els canvis en el sistema productiu	p. 519
- LA SEGONA MEITAT DE S. I a.C.	p. 524
* L'obra d'August	p. 529

- UN MODEL DE ROMANITZACIÓ ?	p.532
Bibliografia	p.537
Bibliografia de les fonts literàries antigues	p.578
- Figures.	p.581
- APÈNDIX: Els jaciments Arqueològics (apartat 2.1)	p.679
- Index.	
- Fitxes.	
- Mapes.	

INTRODUCCIO.

Tot i ser un tema especialment tractat pels estudis sobre el món antic a casa nostra, el fenomen de la romanització és encara avui en dia un fet històric mal conegut. D'ell en coneixem l'origen, amb l'arribada del món romà arrel dels conflictes de la Segona Guerra Púnica, i el final, difícil de situar cronològicament, però que s'haurà completat en època Imperial amb la integració del món ibèric en les estructures socials i culturals romanes. El procés que suposa el pas d'una situació a l'altra, però, és encara poc conegut.

En aquest treball pretenem presentar l'exemple de l'evolució d'un territori concret, el Maresme, en el període republicà -el període fonamental en la romanització-, observant els canvis que en les pautes d'ocupació del territori i en el tipus d'organització social aquest fenomen comportà. A partir d'aquests canvis, poden observar-se més clarament aquests mecanismes de "romanització" del món indígena, o el que és el mateix, la seva integració en unes noves pautes econòmiques, socials i culturals aportades (imposades?) pel món romà.

D'aquest estudi concret creiem que se'n pot establir un model aplicable a altres territoris, no sempre generalitzable (doncs el món romà adapta aquests mecanismes segons cada societat amb la que contacta), però del qual se'n poden extreure pautes d'actuació que poden identificar-se en altres zones que foren sotmeses pel món romà.

L'aproximació a aquesta problemàtica només a partir de l'estudi de les fonts literàries antigues és clarament insuficient, doncs les fonts literàries antigues són una eina més, però no l'única, per arribar a un millor coneixement de les societats del món antic. Les fonts literàries reflexen aspectes importants d'aquestes societats, però cal tenir en compte tots els problemes que afecten a aquestes fonts: per una banda la pròpia limitació de les escasses fonts conservades, i per altre banda la difícil valoració i contextualització d'uns textos que cal entendre inmersos en el seu moment històric. De tota manera, i tenint en compte aquestes matitzacions, la informació que ens proporcionen les fonts antigues no ha estat encara exhaurida, i val la pena recollir les seves informacions.

D'altra banda, una aproximació estrictament arqueològica corre el perill de perdre el marc de referència històric sempre necessari per a la interpretació. Evidentment la base arqueològica ha de ser fonamental en un treball com el que presentem, però tampoc pot ser considerat com l'únic element a considerar.

Creiem que un document important amb el que podem treballar per arribar a un coneixement més profund de les societats antigues, és el propi territori. El territori no és només un marc passiu, invariable, on tenen lloc els fenòmens històrics, sinó que el territori reflexa al llarg

de la Història aquelles actuacions humanes que el transformaren. El paisatge, com a producte de l'acció humana (individual però també social), reflexarà en major o menor grau aquestes actuacions.

L'estudi de la morfologia antiga d'un territori (arqueomorfologia), ens permetrà conèixer l'amplitud i les característiques de les transformacions històriques sofertes per aquell paisatge, i, amb ell, d'aquelles societats que el construïren.

Es en funció d'aquest punt de partida, que decidirem emprendre l'estudi del territori del Maresme.

- La delimitació de l'àrea d'estudi.

L'elecció del territori del Maresme per a dur a terme aquest estudi arqueomorfològic i històric fou deguda a diverses circumstàncies.

En primer lloc és un dels territoris on ja abans de l'inici d'aquesta investigació es tenia un coneixement molt alt respecte al poblament en època antiga. Contàvem per una banda amb la impressionant tasca realitzada des d'època anterior a la Guerra Civil, i encara més des de la postguerra, per un nombrós grup d'investigadors locals que recopilaren informació, amb excavacions i prospeccions, tant sobre el món ibèric com sobre el món romà. Alguns d'aquests investigadors, com Marià Ribas, són personatges sense els quals el grau d'informació amb el que podríem contar actualment seria molt més limitat. També cal destacar però altres nuclis d'aficionats i investigadors, com els que aparegueren en molts pobles i ciutats de la comarca, agrupats en seccions arqueològiques, que recolliren a un nivell local totes aquelles dades que creïeren, sovint amb gran intuïció, més significatius. La tasca d'aquests grups d'investigadors fou especialment útil arrel del gran creixement turístic, agrícola i industrial de la comarca, ja des de finals dels anys 50 i primers 60, doncs aquest creixement anà lligat indefectiblement a la destrucció de gran quantitat de jaciments arqueològics. La tasca d'aquests investigadors, si bé en pocs casos va aconseguir salvar el jaciment, almenys va permetre'n una mínima documentació.

En segon lloc contàvem també amb l'existència d'una obra científica recent sobre el poblament d'època romana a la comarca (PREVOSTI 1981a), una obra que ja havia realitzat la difícil tasca d'identificació i sistematització de bona part de tots els jaciments arqueològics que fins aquell moment es coneixien, i que a nosaltres ens permetia aprofitar totes aquelles dades que s'hi recolliren respecte al període republicà.

Finalment, podem contar també amb el gran volum d'informació que suposaven les diverses intervencions arqueològiques efectuades a la comarca des del 1981, moltes d'elles excavacions d'urgència del Servei d'Arqueologia de la Generalitat, que bé a través de la seva publicació o bé a través de les memòries dipositades al propi Servei poguerem

consultar¹. La riquesa arqueològica de la comarca (i en concret de jaciments d'aquest període ibèric final) ha quedat ben demostrada quan, un cop ja feia alguns temps que treballàvem en aquesta investigació, s'iniciaren les obres de construcció de l'Autovia del Maresme, que han permès (de manera exemplar) l'estudi i excavació de nombrosos jaciments arqueològics, entre els quals diversos amb nivells arqueològics de l'ibèric final.

Una segona característica que ens feu decidir per aquest territori fou l'existència del centre ibèric de Burriac, un *oppidum* que tot i no haver estat investigat tant com seria desitjable, ens permet entreveure l'existència d'un nucli indígena de primer ordre, preminent sens dubte en el territori del Maresme, i que documenta uns nivells d'època romana republicana molt importants.

Finalment, una darrera característica que ens impulsà a estudiar l'àrea del Maresme fou el fet que es tractava d'una àrea on s'hi fundà en època romana una ciutat, *Iluro*, ben documentada per els fonts, l'arqueologia i l'epigrafia. La ciutat és peça fonamental en l'estructura social i política de moltes societats antigues, en especial la romana, i la fundació d'un nucli urbà en un territori només pot ser reflexe d'una voluntat d'intervenció i transformació clara. La ciutat i el seu territori són dues realitats que van unides en el món romà, i no és possible l'estudi de l'una sense l'altre.

Arrel d'aquestes constatacions, però, se'ns plantejà el problema de definir la nostra àrea d'estudi. Marta Prevosti, en el seu estudi, dividia els territoris entre *Baetulo* i *Iluro* a partir de la Riera d'Alella (PREVOSTI 1981a p. 18), un límit que ja considerava una mica arbitrari. Nosaltres hem preferit adoptar com a límit del nostre treball el límit comarcal, que passa just pel Turó de Montgat, i que respón bastant bé a les diferències geogràfiques i orogràfiques entre les dues àrees (el Turó de Montgat tanca propiament la plana de Mataró, i marca una clara diferència respecte el territori que ja mira més cap el Besos, l'àrea de Badalona). De tota manera, és difícil fixar aquest límit en època antiga, doncs no es tracta d'un límit prou clar a nivell geogràfic. Un fenomen semblant ens passava pel costat Nord, doncs fins a Blanes (l'antiga *Blandae*) no era possible constatar l'existència d'una altra ciutat romana, i encara estem lluny de poder definir el territori d'aquest centre (i per tant el seu límit amb *Iluro*). Si bé es cert que Arenys marca el límit entre Alt i Baix Maresme, i entre els antics bisbats de Barcelona i Girona, no sempre aquests límits corresponen als antics territoris de les ciutats. D'altra banda, en època ibèrica sembla que tots aquests territoris pertanyien als Laietans, i per tant també era arbitrària la seva compartimentació.

¹ També es just destacar la tasca duta a terme en el camp de l'arqueologia pels diversos grups d'estudis locals, sovint organitzats entorn els museus municipals, i que sempre ens han ajudat en aquesta investigació.

El fet que ara per ara no sigui possible diferenciar amb total seguretat els límits antics d'aquests territoris, ens va portar a triar els límits comarcals actuals com el marc per a la nostra investigació. Són uns límits en part arbitraris (no coincideixen amb els límits del poble ibèric dels Laietans, ni tenen perquè coincidir amb els límits de les ciutats antigues de la zona), però almenys no presuposen l'existència d'unes unitats territorials que desconeixem, i responen a unes característiques geogràfiques i històriques bastant homogènies².

D'altra banda, aquest estudi del territori del Maresme no és un estudi aïllat, ni pretenem donar-li un punt de vista "local". L'estudi s'ha desenvolupat dins un projecte d'investigació més ampli, en el marc del qual actualment s'estan estudiant altres territoris, entre els quals la comarca veïna del Vallès³. Sens dubte els resultats que ja s'estan obtenint sobre aquest territori veí (tan relacionat amb el Maresme) podran aportar noves dades a la nostra investigació⁴. El nostre estudi forma part d'un projecte més ampli en el qual s'estudien les formes d'implantació romanes sobre el territori, i és en el marc d'aquest projecte on té coherència un estudi sobre el Maresme, un territori en molts aspectes privilegiat pel que fa a aquest estudi. Es clar que no podem marcar divisions artificials en territoris amb una gran unitat (i en aquest sentit el territori del Maresme, Vallès i Barcelonès -on està treballant l'equip del Dr. J.M. Gurt- formen una clara unitat), però també és clar que la

² El Maresme és una comarca formada arrel de dues sub-comarques, l'Alt Maresme i el Baix-Maresme, amb diferències importants entre totes dues, però tot i amb això formen una unitat geogràfica (delimitada per la costa, la Serralada Litoral, el Tordera al Nord i el Turó del Montgat al Sud), que creiem pot servir de marc homogeni per a la nostra investigació.

Només en un cas hem sortit d'aquest límit comarcal actual per estudiar algun jaciment que es trobava fora d'aquests límits. Es tracta d'alguns jaciments del municipi de Llinars del Vallès, que es troben situats en el cim de la Serralada Litoral, i que tan miren cap al Vallès com cap al Maresme (el Turó del Vent, per exemple, queda situat just sobre l'inici de la riera d'Argentona).

³ Projecte d'investigació dirigit pel Prof. Alberto Prieto, i becat per la DGCIT (ref. PB89-0303-C02-01). En el marc d'aquest projecte s'han efectuat els estudis sobre el territori en època Antiga de l'Empordà (PLANA 1990) i la Cerdanya (OLESTI 1990). Actualment està ja en fase molt avançada l'estudi sobre el Territori del Vallès (realitzat per A. Aguilar), i se n'estan elaborant altres (entre els quals els de l'equip dirigit per la Prof. Rosario Navarro, co-directora del projecte).

⁴ Sobre els primers resultats d'aquestes investigacions, veure AGUILAR ET ALII 1991.

necessitat d'efectuar un estudi intensiu com és el nostre no permet abarcar tots aquests territoris.

Per tant, el fet de triar una àrea d'estudi reduïda, com és la comarca del Maresme, es deu per un costat a la mateixa natura de la nostra investigació, on és el propi territori el document principal (i per tant l'estudi d'una àrea més gran ens faria perdre profunditat), i per altra banda al fet que tot i tractar-se d'una àrea d'extensió reduïda, el volum d'informació arqueològica que tenim és elevadíssima. En aquesta invetigació tots els jaciments arqueològics han de ser valorats, i el fet de treballar a una escala més gran faria impossible el seguiment de totes aquestes petites notícies. L'estudi d'una àrea territorial limitada permet elaborar un model explicatiu, on es tenen en compte tots els elements, i és aquest el nostre objectiu.

- La delimitació cronològica d'aquest estudi.

L'estudi de l'evolució del territori del Maresme l'iniciem en època ibèrica plena (s. IV-III a.C.), recollint tota aquella informació que tenim sobre els jaciments i l'estructura teritorial d'aquest moment previ a l'arribada del món romà. El tipus d'estructura de poblament (i alguns indicis d'estructura social) que podem conèixer d'aquest període ibèric ple (del qual malauradament al Maresme no en tenim moltes dades, doncs alguns jaciments emblemàtics (com per exemple Burriac) fins ara han donat poca informació respecte aquest moment) ens permetran posteriorment constatar els canvis que primer els conflictes de finals de s. III a.C. i després la presència del poder romà provoquen en aquest territori. Aquests canvis són ja molt importants a la 1ª meitat de s. II a.C., i continuaran fins època Augustea.

El moment Augusteu és precisament el període final que estudiem en el nostre treball. Creiem que August suposa un punt d'inflexió important en l'evolució d'aquest territori. August reorganitza els territoris d'Hispania a partir d'unes noves estructures administratives (els *conventus*, que perduraran al llarg d'una bona part de l'Imperi Romà), funda nous centres, com *Barcino*, que transformen completament l'estructura administrativa anterior, construeix noves vies, inicia el procés de municipalització dels centres urbans, etc.. August estableix, en una paraula, les estructures d'un nou tipus de domini, i suposa l'inici d'un període diferent. Nosaltres hem reflexat en aquest treball l'abast d'aquests canvis, però ja no estudiem la seva evolució. A partir d'August el món indígena del Maresme està ja plenament integrat (si bé les tradicions ibèriques, com la producció de ceràmica, arriben fins èpoques posteriors, fins època Flavia).

L'evolució d'aquestes estructures Alt i Baix-Imperials, creiem que estan força ben estudiades en el treball de M. Prevosti (PREVOSTI 1981a), i per això hem preferit limitar al període anterior el nostre treball.

Aquest període que estudiem (bàsicament el s. II-I a.C.) pot ser anomenat de diferents maneres. Podem anomenar-lo període "baix-República", si adoptem el criteri cronològic provinent de la mateixa Roma. Podem anomenar-lo "romà republicà", si adoptem un criteri que valora sobretot la presència del món romà a casa nostra (cal tenir en compte que aquesta comença només a partir del 218 a.C., i per tant, creiem que no cal utilitzar el reiteratiu "Baix-República"). Finalment podem anomenar-lo com a període "ibèric final", si el que valorem és sobretot la pervivença del món ibèric en aquest moment. Evidentment tots els tres termes fan referència a un mateix moment. Nosaltres hem preferit parlar de període ibèric final, doncs és sobretot la pervivença del món ibèric el fenomen que constatem més àmpliament, però això no vol dir que en alguns cas no haguem utilitzat també el terme de "romà República".

- El mètode de treball.

Com ja hem dit abans, el propi territori és el nostre document principal de treball. En el cas del Maresme, però, les transformacions sofertes pel territori en els darrers 30-40 anys han estat molt importants, i ens han dificultat molt l'estudi de la morfologia antiga del paisatge. Aquest fet no ens ha impedit efectuar un estudi d'alguns elements significatius d'aquesta morfologia antiga, com l'estudi de la xarxa viària, o l'estudi de l'existència de possibles estructures cadastrals antigues. En aquest treball, però, ha estat sobretot la informació arqueològica la que ens ha permès obtenir més dades respecte al tipus d'ocupació en època antiga del territori, així com els seus canvis.

Es per això que una part important del treball ha consistit en la recollida de tota la informació arqueològica que es coneixia sobre aquest període històric a la comarca. Aquesta informació és molt diversa, i prové també de fonts molt diverses. En alguns casos es tracta d'excavacions arqueològiques recents, i en aquests casos podem contar amb conjunts estratigràfics datats, datació d'estructures, de les diverses fases, etc... En altres casos, en canvi, es tracta de jaciments excavats d'antic⁵, d'on només coneixem un conjunt de materials (triats, i on practicment mai hi trobem àmfora) i unes estructures sense contexte estratigràfic. Finalment, en alguns casos només coneixem materials superficials provinent del jaciment.

⁵ Quan en aquest treball em refereixo a "excavat d'antic" em refereixo a jaciments excavats abans dels anys 50. A partir d'aquest moment (i de la publicació de l'obra de RIBAS (1952)), podem dir que hi ha una fase nova en l'estudi arqueològic a la comarca, i tot i no poder contar amb dades arqueològiques com les actuals, comencen ja a identificar-se algunes estratigrafies, es valoren alguns materials d'importació significatius (d'aquest moment serà per exemple l'estudi preliminar de Lamboglia sobre la Campaniana, etc..).

Hem de precisar en aquest sentit que el volum de la informació provinent d'actuacions sense dades estratigràfiques suficients és molt important, majoritari. Davant aquest fet havíem d'adoptar un criteri uniforme, que ens permetès integrar aquesta informació en el nostre treball. Aquest fet comporta problemes (cronologia de les estructures documentades, cronologia inicial i final del jaciment, identificació de conjunts de materials, etc.), però un treball de territori com el nostre no pot deixar de banda aquesta informació. Tot i els problemes que presenten, són jaciments que documenten l'ocupació d'aquestes àrees, i no podem prescindir-ne. En el capítol dedicat a la interpretació de les dades arqueològiques exposarem els criteris que hem seguit per valorar aquesta informació⁶.

Aquesta diversitat de situacions, ens ha fet decidir per elaborar una fitxa de cada jaciment adaptada sobretot al tipus de jaciment més freqüent. Aquest jaciment més freqüent correspon al tipus majoritari que recull Marta Prevosti en el seu estudi: A nivell d'estructures coneixem el dibuix d'unes plantes i seccions, algunes fotografies, i alguna descripció de l'excavador (molt sovint, Marià Ribas). A nivell de materials coneixem també les descripcions de materials trobats per l'excavador, i el que en resta d'aquest material en els Museus. Entre estructures i material, però, no hi ha més relació que saber que provenen del mateix jaciment. Aquest material en molts casos fou estudiat per M. Prevosti, que l'inventarià en la seva tesi. Nosaltres recollim aquests inventaris, i altres notícies que poguem conèixer⁷. Aquest material en alguns casos ha estat reestudiat amb posterioritat (per exemple en la tesi Doctoral de J. Sanmartí (SANMARTÍ 1986)), i nosaltres recollim també aquestes dades posteriors.

Adaptada a aquests jaciments, hem elaborat un tipus de fitxa on es descriuen les estructures conegudes per un costat (si es poden datar, millor), i per altre els materials provinents del jaciment (que poden donar una idea de la cronologia global del jaciment).

Es clar que aquest tipus de jaciment, tant freqüent (i que normalment ha estat destruït) no permet un coneixement òptim de l'assentament en qüestió. Es tracta però de jaciments en molts casos de notables dimensions, per exemple

⁶ I que bàsicament podem resumir en la necessitat d'identificar conjunts homogenis de materials, i no només peces aïllades, per identificar amb seguretat nivells d'ocupació d'aquell moment.

⁷ Aquest material estudiat per M. Prevosti nosaltres no l'hem estudiat directament. Això es deu a un doble motiu: per una banda que ja ho feu, i creiem que molt correctament, M. Prevosti, i en segon lloc perquè en nombrosos museus se'ns indicà que tampoc seria possible fer-ho, doncs és material que en la major part dels casos s'ha perdut en els magatzems.

alguna vil·la o petits llogarrets, dels quals no podem prescindir en un estudi del territori, doncs tot i que no permeten grans precisions si documenten un tipus d'ocupació important.

A partir de l'estudi individual de cada jaciment, que hem reflexat en la seva fitxa, hem passat en una segona fase a l'estudi conjunt dels jaciments de cada període. A partir de les mateixes dades que ens aportaven els jaciments més ben coneguts, hem elaborat una periodització basada en determinats conjunts de materials arqueològics que considerem significatius. Aquesta periodització compren períodes cronològicament amplis (normalment de mig segle), doncs tan els estudis de materials com les pròpies característiques de bona part dels nostres jaciments (sense estratigrafies) no ens han permès més precisió.

De cada període cronològic, hem recollit les dades més interessants de cada jaciment (i aquí ha estat inevitable la repetició de les dades ja presents a la fitxa, però més elaborades), i hem elaborat una primera interpretació de les dades. Cal dir que ja a aquest primer nivell de l'estricta estudi arqueològic hem cercat sempre interpretar al màxim les dades.

A nivell de dades arqueològiques, però, hem diferenciat dos jaciments, que hem preferit tractar en apartats separats. Es tracta de l'*oppidum* de Burriac i la ciutat romana d'*Iiuro*. En tots dos casos es tracta de jaciments preeminents en la història del territori, amb una complexa investigació arqueològica al seu darrera, que creiem necessari tractar més ampliament i de manera diferenciada. En el cas d'*Iiuro*, a més, les dades que coneixem a partir de les fonts literàries i epigràfiques també es veuen lògicament implicades en la interpretació d'aquest jaciment, i per això hi dediquem un apartat especial.

Paral·lelament a aquest estudi arqueològic, hem completat les dades a partir de l'estudi de les fonts literàries existents sobre el nostre territori (però també en alguns casos d'altres territoris propers, doncs permeten documentar actuacions romanes que poden aportar informació sobre el succeït al nostre territori), així com amb les fonts numismàtiques i epigràfiques. La importància d'aquests estudis quedarà ben reflexada en el capítol final, on interpretem conjuntament totes les dades.

L'estudi del territori l'hem realitzat en primer lloc a partir de la informació arqueològica. La distribució dels jaciments arqueològics en cada fase d'aquest període, amb canvis ben significatius, permet una important aproximació al coneixement de les estructures d'explotació del territori antic⁸. Aquestes dades, però, es veuen reforçades per altres elements, com l'estudi de la xarxa viària (i de la seva

⁸ En l'apartat 2.3.1 presentem els criteris que hem seguit per elaborar aquesta periodització, sempre a partir dels materials arqueològics.

evolució cronològica), o l'estudi de la relació existent entre la distribució de l'hàbitat i el tipus de sòls (estudi que hem efectuat en el terme municipal de Vilassar de Mar). També a partir de les dades obtingudes amb l'estudi arqueològic, on com veurem constatem l'existència d'un fenomen de reassentament de la població indígena en nous hàbitats a partir de la segona meitat de s. II a.C., hem cregut convenient estudiar la possible existència d'estructures cadatrals romanes en aquest territori. A partir de la interpretació de la morfologia actual del paisatge, i completant-ho amb la informació proporcionada per la cartografia antiga i les fonts documentals Alt-medievals, hem pogut establir l'existència d'unes restes que poden correspondre a la fossilització en el paisatge d'una centuriació romana de 20 per 20 *actus*. La relació d'aquestes restes amb els jaciments antics és força elevada, i creiem que podem estar davant d'una centuriació d'època republicana. Malauradament, però, i degut en bona part a les transformacions sofertes per aquest paisatge, les dades pel que fa a la centuriació no són concloents, i de moment (esperant futures investigacions) hem de considerar-la com una hipòtesis de treball.

- La interpretació històrica de les dades.

Volem destacar especialment en aquest treball la necessitat que té qualsevol estudi d'Història d'interpretar les dades a la seva disposició. La interpretació és part fonamental de la investigació, i considerem que la recollida de dades, per més sistemàtica que sigui, per més precisa i elaborada que estigui (si és vol, i es pot, reforçada per controls estadístics), només és una part del treball d'investigació històrica. Sense interpretació, les dades acumulades perden la seva raó de ser. Es cert que el nivell de la interpretació sempre està sotmés a possibilitats més grans d'error (i això es especialment cert quan, des d'un punt de vista estrictament arqueològic, es contraposa la validesa de la dada arqueològica, amb la feblesa de la dada històrica, contraposició al nostre entendre sense fonament), però també es ben clar que sense interpretació no poden elaborar-se hipòtesis de treball que permetin avançar en el coneixement de les realitats del món antic. Precisament els treballs d'investigació arqueològics efectuats anteriorment a l'àrea del Maresme (i àrees properes com Badalona, Empúries, etc..) han permès elaborar hipòtesis de treball que si bé en alguns casos considerem errònees, ens han permès plantejar-nos determinats problemes, fonamentals per al nostre treball (com per exemple la filiació dels habitants d'aquests nous hàbitats "republicans").

Creiem que la nostra interpretació de determinats fets històrics, que constatem sobretot a partir de les dades arqueològiques, és vàlida i ben fonamentada. En tot cas, però, és un model d'interpretació de l'evolució històrica d'aquest territori que creiem pot aportar nous elements a la recerca, i que, si bé pot ser questionada per noves dades, permet aportar nous elements de discussió a un fenomen, com

és la romanització, fins ara massa limitat a unes interpretacions que es repetien sense prou contrastació.

En el capítol final d'aquesta tesi doctoral, reunirem totes les dades que sobre aquest territori hem anat recollint al llarg del treball (a partir de les fonts literàries, epigràfiques i numismàtiques, les dades arqueològiques, i les pròpies dades de l'estudi de la morfologia antiga del territori). A partir d'aquí, elaborarem una interpretació històrica dels diversos fenòmens documentats, interpretació on també hi prendrà part, a títol de contrastació, els resultats d'altres investigacions efectuades en territoris propers, o que poden ser relacionats amb el nostre.

No podem oblidar en cap cas, quan estem treballant en temes relacionats amb el món romà, que tot i l'adaptació específica a cada territori, els mètodes de control i explotació d'un territori per part del poder romà, on els mecanismes d'assimilació/exclusió del món indígena són fonamentals, responen a un model Imperialista que pot variar en el temps, però que suposa una aproximació unitària a les societats indígenes amb les que entra en contacte. No podem interpretar els processos soferts pel nostre territori sense considerar aquest context més general en el que està inmers, i que no sempre és prou valorat.

Creiem en aquest sentit que l'evolució soferta pel territori del Maresme en època republicana és un bon exemple del funcionament d'aquests mecanismes d'assimilació/integració, però també d'exclusió, que hem de relacionar amb l'establiment de les noves relacions de producció introduïdes pel món romà, i que es reflexen en el territori en l'aparició d'unes noves formes d'explotació i de control.

- Algunes precisions de caràcter pràctic.

Finalment, volem recollir en aquesta introducció algunes precisions que faciliten la lectura i comprensió d'aquest treball:

- Tota la informació sobre cada jaciment està recollida a la fitxa corresponent (amb la bibliografia, etc..). Per això normalment al llarg del treball quan ens referim a un jaciment farem referència només al seu nº de fitxa. Només en casos especials (com interpretacions contraposades de les mateixes dades) farem referència a la bibliografia corresponent.

- Pel que fa als jaciments ja recollits per M. Prevosti, no citarem la bibliografia anterior a la seva obra (PREVOSTI 1981a). El recull bibliogràfic que feu fou completíssim, i només en determinats casos, que citem convenientment, hem recollit les dades de publicacions anteriors a la seva. Es tracta normalment de jaciments amb algunes dades propiament ibèriques que ella no va recollir. Pel que fa al reste, creiem que el seu estudi es prou complet com per referir-nos directament a ell (precisament és a partir del treball de M. Prevosti que coneixem bona part de les dades de l'arxiu Ribas, inèdit fins aquell moment).

- Per comoditat en la consulta de la tesi, hem situat el capítol de les fitxes dels jaciments arqueològics en un apèndix a part, de manera que sigui més senzill la seva consulta des de qualsevol apartat. Cal dir, però, que el lloc que li correspon en el treball és l'indicat a l'índex general, abans dels apartats dedicats a Burriac i *Iluro*.

- En els Mapes del nº 16 al nº 22 hem reflexat l'evolució del poblament a la zona, marcant els diversos tipus de jaciments que hi trobem. En aquest mapa hem intentat reflexar la visió de conjunt del territori, el que no ens ha permès numerar cadascun dels jaciments donat l'escala a la que treballavem. Aquests jaciments, però, estan reflexats en els Mapes nº 1 al 15, i en el text de l'apartat 3.3, on seguint un ordre per municipis i de Sud a Nord anem presentant cadascun dels jaciments.

- Pel que fa a la part gràfica, hem presentat només un nombre reduït de plantes i seccions de jaciments, així com de dibuixos de materials.

Respecte a les plantes i seccions, només recollim gràficament les que ja han estat publicades, i que creiem permeten documentar mínimament el tipus de jaciment. En aquesta tesi hi ha un volum important d'informació inèdita (i de nou volem expressar el nostre agraïment a tots aquells que ens han facilitat tan ampla informació), que ens ha estat molt útil en la nostra investigació, però que lògicament no podem presentar a nivell gràfic. Caldrà esperar a la seva publicació (que esperem pròxima), per poder disposar d'aquestes dades.

Pel que fa als materials, hem de dir el mateix respecte a les peces inèdites (excepte en el cas del jaciment del Jardí Park, on presentem una peça inèdita de gran interès, que molt amablement ens ha proporcionat R. Coll i l'A.E.C.C.). Pel que fa als materials publicats, graficament només hem presentat peces molt concretes, per exemple grafitis, o altres elements significatius. Normalment ens remetem a nivell gràfic a la mateixa publicació citada.

AGRAIMENTS

Un treball com aquest no hagués estat possible sense la col.laboració de nombroses persones i institucions, que molt sovint m'han ajudat més enllà del que estrictament hauria estat ben correcte. Fer un llistat de tots ells serà difícil, però com a mínim cal destacar-ne uns quants:

- L'equip de recerca del Projecte d'investigació CAYCIT dirigit pel Prof. A. Prieto, al qual també haig d'agrair el seu interès i col.laboració com a director d'aquesta Tesi.
 - Al Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya, i en especial a tots els membres del Servei d'Inventari.
 - Als membres de la S.A.M.M. i en especial als investigadors que formen part dels projectes d'investigació d'*Iluro* i de la Vall de Cabrera (en especial J. Garcia).
 - Als membres de l.A.E.C.C. de Premià de Mar, i en especial a R. Coll.
 - A la Prof. M. Prevosti.
 - A la Prof. M.ª J. Pena.
 - Als membres de CODEX, tant de l'equip de direcció com arqueòlegs contractats.
 - Al Sr. Pons i Guri i Hug Palou, de l'Arxiu Fidel Fita d'Arenys.
 - Al Prof. J. Bech i el seu equip de la Càtedra de Pedologia de la U.B.
 - A la Prof. Mercedes Lopez.
 - A J. Cortadella, E. Vilas, J. M.ª Palet.
 - A la Prof. Coral Cuadrada.
 - Al Sr. Clariana, de l'Arxiu Municipal de Mataró.
 - Als Profrs. I. Roda, M. Mayer i J. Velaza.
- Al M.E.C., que ens concedí una beca FPI per a realitzar aquesta investigació, així com beques per viatjar a l'estranger: Besançon, Perugia i Roma.
- Al Centre d'Histoire Ancienne (i a la seva directora, Prof. M. Clavel Leveque), al Dipartimento di Scienze Storiche de Perugia (i al Prof. F. Coarelli) i al Dipartimento de Scienze Storiche (Prof. M. Mazza) i Istituto di Diritto Romano (Prof. L. Capogrossi), per la seva amabilitat i atencions durant les nostres estades de recerca en aquests centres.

EL MARC GEOGRAFIC-FISIC.

El Maresme és una comarca costanera, allargada entre la carena de la Serralada Litoral i el mar¹. S'estén entre el riu Tordera al Nord-Est, i el Turó de Montgat al Sud-Oest, en les proximitats de Barcelona. Té una extensió de 398 Km². Es un terreny estret, doncs entre la línia de la costa i la línia de màximes alçades de la Serralada hi ha una distància, per terme mig, de entre 5 o 6 Km.

Actualment la comarca està dividida en dues sub-comarques, Alt-Maresme (d'Arenys de Mar cap al Nord), i Baix-Maresme (de Caldetes cap el Sud). Tot i que responen a certes característiques diferents (fins i tot històriques, doncs l'Alt-Maresme pertany al Bisbat de Girona, mentre que el Baix-Maresme pertany al de Barcelona) les dues sub-comarques formen part d'una única unitat geogràfica, delimitada per la seva situació entre la muntanya i el Mar².

- El relleu.

A la comarca hi predominen els materials granítics, rics en quars, feldespatos alcalins i miques, que es descomponen molt fàcilment, produint el sauló. Podem dir que la característica principal de la comarca és la suavitat del relleu muntanyós, i l'existència d'una plana que s'estén als seus peus, gairebé al llarg de tota la costa.

Es poden distingir esquemàticament tres unitats morfològiques disposades com a esglaons paral·lels al llarg de la costa (BECH 1977 P.38):

1- La vessant marítima de la Serralada Litoral, en la que són freqüents les formes arrodonides i suaus, turons i colls.

2- Un esglaó intermig d'alçada variable, que oscil·la entre els 20 m. de la part meridional, fins als 200 m. en la

¹ Seguirem bàsicament en aquesta descripció física de la comarca les dades provinents de la geografia de Catalunya de SOLÉ SABARIS (1968, vol. III p. 405 i ss.), les quals completarem amb estudis més específics com el de BECH 1977, o RIBERA FAIG 1945.

² De fet la veritable unitat geogràfica d'aquest territori hauria d'incloure tant el Maresme, com Barcelonès i Vallès, doncs l'element que dona unitat geogràfica és la Serralada Litoral, al voltant de la qual s'articulen els territoris planers, uns vers el mar, altres vers la plana pre-litoral. Tot i amb això el territori del Maresme té una unitat geogràfica, que fa que ja des d'època Alt-Medieval sigui anomenat "Marítima". Així per exemple Sant Pol de Mar és encara "in Marítima" (Diplomatari St. Pol nº III), mentre que en canvi els territoris de la zona de Badalona molt difícilment porten aquest encapçalament. La referència "in Marítima" no engloba aquests territoris.

septentrional; 100 m.s.n.m. és la seva alçada mitja. Es tracta d'un "piemont" desfigurat en molts llocs per la erosió recent de torrents i rieres que han excavat en ell el seu curs mitjà.

3- La plana costera inferior. Representa la part baixa del "piemont", en contacte amb els materials deltaics procedents sobretot del riu Tordera, que han estat arrastrats per corrents paral·leles a la costa. També es troben representades en aquesta plana dipòsits d'origen eòlic i platges fòsils.

J.M. Ribera Faig ha destacat les interessants característiques que presenta la plana del Maresme, rectilínea, i situada entre el mar i la Serralada, com una plataforma litoral. Sobre aquesta plataforma s'apoyen un conjunt de materials continentals d'època quaternària (RIBERA FAIG 1945). En aquesta àrea de materials quaternaris poden observar-se la presència de cons de dejecció, en especial a la zona entre Premià i la Riera d'Argentona. També és molt interessant la interpretació que Ribera Faig fa del que anomena "Vaguadas levantadas", és a dir el pas de les rieres per sobre el nivell del sòl del voltant: es tracta del resultat de l'acció secular antròpica, que al llaurar el terreny al voltant del curs de la riera, i amb la deforestació, va perdent el sòl, mentre que l'al·luvionament fa pujar el propi curs de la riera. Aquest fet es troba clarament representat en el cas de la Riera de Cabrera, Riera de Llavaneres i Riera de Sellès.

El terreny comarcal és principalment granític, amb poques excepcions. Paral·lela al litoral s'estén la serralada que forma la divisòria amb el Vallès, de característiques diferents, tant geològiques com climàtiques, de la plana costanera.

Aquesta serralada és residu d'un massís d'una història geològica complicada, que a finals de l'Era Terciària sofrí una sèrie d'enfonsaments, dels quals podem veure sovint les principals línies de falla. El granit, que constitueix la major part de la serralada, fou el resultat d'una injecció intrusiva que al final dels temps primaris aixecà les masses de materials paleozoics, els quals sols s'han conservat al massís del Montnegre, sobretot a la part alta, i en algunes vores vallesanes de la serralada a la part alta, i en algunes vores vallesanes de la serralada, entre Montmeló i Montcada, i un petit aflorament al castell d'Onofre Arnau de Mataró.

Aquests materials diferents han estat sotmessos a una denudació distinta segons llur duresa i, sobretot, damunt els granits, s'han desenvolupat sengles relleus cíclics, que es poden observar encara en els vessants de la muntanya i que en la part alta han deixat una millor empremta, amb replans arrassats, més o menys deformats per moviments posteriors.

D'altra banda l'erosió diferencial, deguda a la distinta composició dels granits o a la presència de blocs de materials durs intercalats entremig, i a les pissarres, ha fet que l'alçada de la serralada sigui molt diferent d'una banda a l'altra. Així a la part del Sud el turó de la Coscoiada té

465 m., mentre que St. Mateu en té 495 m., Cèllecs 534, El Coll de Parpers 295 m., el Corredor 650 m., el Collsacreu 368 m., i el Montnegre 759 m.

Així el Montnegre, on els materials primaris, de pissarres sil·lúriques, cobreixen els cims, ha quedat més alt, car no són tan fàcilment descompostes ni erosionables com els granits de quasi tota la base, i de la major part de les carenes de la Serralada. Un relleu més alt es trobà també per erosió diferencial en els pòrfirs de Burriac, més tard aprofitat per al poblament ibèric; a Cèllecs, on els materials de tipus granulític tenen més duresa, i en diferents turons en els quals els dics de pòfir, per la més gran solidesa de l'estructura, resisteixen més la força erosiva a través dels temps.

Altres causes influeixen en la desigualtat hipsomètrica: la contextura dels jaciments, les deformacions tectòniques, que sens dubte han sofert tan per bombament del terreny com per falles transversals intercalades, on després s'han instal·lat les rieres principals. També hi ha restes de superfícies d'erosió a Sant Mateu, i al Corredor, on l'extensió d'un relleu relativament suau és més patent.

Els flancs de la muntanya són més dissimètrics, a causa de l'erosió, a causa de la diferència del nivell de base entre el vessant vallesà i el mar. Sobretot en les zones de conreus, on el mantell vegetal no els protegeix, l'atac dels vessants és molt intens.

Aquest pendent dels vessants és a vegades trencat per nivells d'erosió, residus d'antigues peneplanitzacions que es noten encara en les carenes interfluvials de les valls secundàries i es troben arreu en els estreps de la serralada: a la vall de la riera d'Alella es veuen tres grans ruptures de pendent en les carenes suaus, que es van repetint en totes les valls del Maresme i adhuc en les valls del Vallès. Damunt Sant Iscle i Sant Cebrià de Vallalta, un gran replà que considerem del nivell segon, que és als volts dels 250 m., està retallat per les valls descendents de la muntanya i ha estat un dels punts principals de localització de llocs de conreu dels pobles esmentats.

En el conjunt de la Serralada, una ruptura de pendent es troba vers els 20 m.s.n.m., i a vegades fins als 40-50 m., que forma quasi per tot arreu un marge o escarpament de certa alçada. El granit infrajacent i el tall corresponent són molt visibles a la carretera de Masnou en direcció a Alella, abans que la riera es precipiti al mar, i es veu al lluny seguint la carretera de la costa des del Masnou vers Arenys, en distints indrets. La plana més baixa està retallada sobre aquest nivell d'arrassament, per les petites valls dels torrents descendents de manera que els perfils longitudinals d'aquests i les carenes interfluvials demostren les formes madures d'un relleu probablement policíclic.

A part els replans residuals que s'han indicat en els vessants de la muntanya, el més característic és tanmateix el replà quasi inferior ressenyat anteriorment i dessota, encara, la plana, que s'estén a pocs metres damunt el nivell del mar, formada quasi sempre pels sediments arrossegats de

la muntanya en el temps quaternari. A més a més, la plana penetra a totes les valls de les rieres que baixen de la muntanya, amb la qual cosa aquesta esplanada es prolonga vers l'interior de la Serralada. Com és normal, les rieres més grans són les que tenen una escotadura més grossa i més terrenys quaternaris, de terrassa saulonenca, al llarg dels cursos d'aigua. Generalment aquests cursos, de cabal temporal, corresponen a les falles transversals: la Riera d'Argentona, la riera d'Arenys, la de Vallalta, i, sobretot, el riu Tordera, que, procedent del Montseny, recorre primer el peu de la muntanya vallesana i després, per l'obertura de Fogars i de Tordera-Palafolls, arriba al mar prop de Malgrat, formant un delta que engrandeix la plana i una àmplia terrassa en el pas obert a través de la serralada.

Tota aquesta planúria baixa és la més important per a l'aprofitament humà. Actualment encara tendeix a augmentar el nivell per les deposicions torrencials, i així els homes defensen les vores dels conreus que a la vora de totes les ribes s'hi troben. Aquesta plana és la part més coneguda del Maresme, per la facilitat de comunicacions i d'establiment humà.

Amb tot això, la línia de la costa és poc sinuosa i gairebé sempre baixa, de platja sorrenca pel sauló baixat de la muntanya. La descomposició intensa del granit en aquest clima facilita l'erosió i l'acumulació de materials tendres i l'avanç frontal de la ratlla de la costa. Només escadusserament arriben al litoral alguns vessants rocosos, tal com des de Caldes d'Estrac fins a les proximitats de Calella. Però adhoc aquí hi ha una faixa de platja.

Des de Calella fins a Malgrat l'amplada de la plana quaternària té quasi un quilòmetre, i més enllà, en el petit delta de la Tordera, és aproximadament d'uns 2000 m.

- Clima.

El clima de la comarca és de tipus Mediterrani litoral, amb hiverns dolços i estius suaus. El fet d'estar en contacte amb el mar li confereix una important humitat, i per estar resguardada de l'interior per la Serralada Litoral no té canvis de temperatura importants, presentant la menor oscil·lació tèrmica de Catalunya. També la temperatura mitjana anual, 16,9, és la més elevada de Catalunya, a la qual ajuda la gran insolació que comporta l'orientació del territori (SE) (BECH 1977 p. 40). També a nivell pluviomètric es tracta d'un règim típic mediterrani, amb un destacat mínim estival, acompanyat d'un mínim hivernal, i amb els màxims a la primavera i tardor.

Per al estudi climàtic cal tenir en compte la situació comarcal, arran del mar i amb un dors de muntanyes alineades de NE a SO, aquestes resulten moltes vegades un recer dels vents freds del NE, que són prou freqüents a l'hivern i, juntament amb la presència del mar a la comarca, li asseguren una benignitat climàtica, quan la tibior de l'aire del mar en les nits de l'hivern tempera l'ambient i, en canvi, a l'estiu la marinada refresca durant el dia.

D'altra banda les muntanyes faciliten la condensació del vapor d'aigua dels vents humits de llevant o bé, fent de pantalla, capten millor encara la cortina d'aigua de la pluja en les depressions d'aquella procedència, com és típic sempre en les pluges de caràcter orogràfic. Es justament per aquest factor, i per la proximitat al massís del Montseny, que el Montnegre rep la més gran precipitació de la comarca. Les mitjanes estiuenques, si bé estadísticament són plujoses, no ho són tant com els valors podrien fer semblar, a causa de la gran irregularitat existent d'un any a l'altre. Les secades d'estiu són generalment llargues, d'un parell de mesos, si bé no hi són rares les tempestes aïllades. Com a tota la zona, les pluviositats màximes es produeixen a la primavera i a la tardor. Les precipitacions són gairebé sempre de pluja, i poques vegades hi neva o hi pedrega. És natural, a dalt de la muntanya pot nevar-hi més fàcilment, però no és freqüent, cosa natural si tenim en compte la poca altitud de la Serralada. La pluviositat oscil·la entre els 546 mm. d'Alella i els 840 de Calella. De tota manera les sèries de dades pluviomètriques recollides demostren una gran irregularitat pluviomètrica. Només el 12 % dels anys foren pròxims a la mitjana anual. És un règim de pluviositat típic de la mediterrània, amb algunes precipitacions que converteixen les rieres en corrents d'aigües perillosos.

Les temperatures són poc variades al llarg del litoral de la comarca, però a l'interior queden una mica modificades per la diferent altura i exposició. Així a Tiana tenen les mitjanes un grau més baix que a Mataró i, com és natural, a la carena de la Serralada litoral són encara més baixes. Per exemple a Mataró les temperatures mínimes absolutes no són baixes en general (en molts anys no baixa dels zero graus), si bé a les zones interiors del Maresme les temperatures acostumen a ésser més fredes a l'hivern, encara que amb poca diferència. En l'examen de les temperatures cal tenir en compte el fenomen de la marinada de l'estiu, que dona un refrescament en bona part de les hores diürnes, mentre que en les calmes nocturnes estivals es refreda poc la temperatura.

La freqüència dels vents, sense quasi passadissos en el relleu, tancat com és per la Serralada Litoral, és gairebé sempre seguint les condicions atmosfèriques preponderants en el país, que en els temps freds són de component nord i en els períodes més temperats o calents són de component Sud.

- Els sòls. La vegetació.

A la comarca es troben pocs sòls veritables. En molts indrets amb formació vegetal oberta o poc espessa, si el terreny saulonenc està poc protegit contra les pluges, a vegades fortes, que sovint hi cauen, hi ha molts claps de sòls esquelètics de granit poc o molt descompost, amb sauló *In situ* o dipositats en els fondals sense una formació de veritable sòl.

Cal tenir en compte que el sòl és de molt poc gruix; en els flancs muntanyosos, donades les condicions de l'erosió, o bé en les carenes aplanades o en els ressalts de la

mntanya de formació policíclica, la pròpia descomposició lítica i les condicions generals han donat un gruix de sòl més o menys argilòs, en el qual les formacions vegetals creixen esponerosament. El clima actual produeix "sòls bruns" a les parts altes, amb principis de rentat i acidificació. Però el més corrent són regosòls i sòlsregolítics de desenrotllament incipient, a la part mitjana i baixa. No hi manquen testimonis passats d'edafogènesi, amb paleosòls roigs ben patents en les graonades sobretot. Probablement es tracta de sòls fersialítics, fòssils.

Els sòls de la comarca poques vegades es conserven tal com foren originàriament si no és en les zones altes més planes, en les quals, a més, la vegetació ha protegit els sòls originals. En els vessants més pendent els sòls són quasi inexistent, i hi restà gairebé només un sauló encara aglomerat, que en els camps conreats les eines de treball han estovat, i en les parts és baixes, sigularment a la plana, es troba una acumulació de sòls arrossegats de les parts altes que són els aprofitats principiament per als conreus de regadiu. Entremig, en general corresponent a un replà o bé a una atenuació del pendent, hi ha dipòsits de sòls més antics, rogenos, probablement formats a principis del Quaternari, algunes vegades amb nòduls de Tortorà. Es troben a distintes alçaries d'acord amb la morfologia, però abunden més en el replà per sobre els 20-30 m. per sobre el nivell del mar. L'agricultura ha sabut aprofitar aquests terrenys i aquests relleus, si bé per a alguns tipus de conreus, com ara vinyes o garrofers, hom ha aprofitat sovint llocs poc propicis i sòls de nul·la o poca fertilitat.

En un estudi de síntesi sobre els sòls del Maresme, J. Bech qualifica els sòls del Maresme com a sòls pobres en argila, degut a la roca mare granítica i a la falta de maduresa d'aquests. L'alta taxa d'escorrentia supera sovint a la d'infiltració, el que provoca una erosió accelerada, especialment a les zones deforestades de cultius oberts o (actualment) d'urbanitzacions. Aquesta erosió predomina sobre la edafogènesi, impeding l'evolució dels perfils, decapitant-los en les parts elevades i aportant sorres granítiques i restes d'horitzons superiors a les parts mitjanes i inferiors de la comarca (BECH 1977 Pp. 58).

La vegetació espontànea ha estat destruïda en gran part per la instal·lació de conreus, singularment la vinya, que no és exigent en tipus de sòls, i així ha restat clapejada la mntanya. I no cal dir a les parts baixes, on la vegetació natural no es conserva practicament en lloc si no són reminiscències a la vora d'alguns cursos d'aigua.

En la vegetació arbòria actual, les principals formacions són les del pi pinyoner, a vegades barrejat amb el pi bord. El pi pinyoner domina des de Tiana fins al Montnegre. Al Montnegre i una mica més al Sud es troba ja l'alzina surera, i en llocs més humits l'alzina. La vegetació originària (clímax) és quasi inexistent, doncs les pinedes pinyoneres

són ajudades per l'home. La vegetació orginària seria l'alzinar (BECH 1977) p. 39).

En tot cas hi ha una gran diferència entre el vessant del Maresme i el vessant Occidental, que mira cap el Vallès, en el qual predominen el pi bord i l'alzina.

Les principals plantes de sotabosc que abunden al Maresme són els brucs, les estepes, la ginesta, el tomanyí o cap d'ase, en alguns llocs el garric i la gatosa.

- Algunes dades sobre el poblament dispers i l'agricultura.

Si bé són nombrosos els nuclis de població (la majoria dels que toquen a mar, fundats ja en època moderna i segregats dels nuclis de l'interior a finals del s. XVIII i inicis del s. XIX), les cases disperses existeixen en un nombre considerable. Els relleus suaus de les carenes i d'alguns flancs muntanyosos permeteren la instal·lació de camps de conreu, i el tipus del terreny permet també les possibilitats de captació d'aigües subterrànies. A la plana aquestes condicions són òptimes i molts pagesos viuen en les explotacions camperoles.

La dispersió del poblament ha estat constant fins a temps recents, tan en terrenys de secà com en els de regadiu. En els altiplans gastats de la serralada i en els nivells d'erosió, l'establiment humà ha estat freqüent i els massos o masies hi són amb certa assiduitat.

Pel que fa al temps medieval, la documentació parla dels conreus típics del mediterrani: cereals, vinya, olivera. Coneixem millor l'agricultura del s. XVIII, gràcies als cadastres. Predominen els cereals i la vinya. Les oliveres eren poc nombroses. Per documents complementaris sabem que es collia vi, blat, mestall (blat barrejat amb sègol) per tal d'evitar el restoble, l'ordi i les faves. Entre els conreus dels horts s'enumera a vegades el cànem.

A través de l'interessant estudi de Coral Cuadrada (CUADRADA 1987) coneixem algunes dades sobre la morfologia del territori en època medieval. Cal destacar sobretot la importància de les rieres com a vies de comunicació i com a elements entorn dels quals s'agrupa el poblament concentrat (els pobles de dalt, ubicats entorn la riera de la vall).

També es important l'estudi que fa aquesta investigadrea de la toponímia medieval, on apareixen algunes referències a estanys a la zona de la plana davant el mar.

Pel que fa al període modern i contemporani, els conreus de regadiu es localitzen a les parts baixes de la comarca, on hi ha gairebé la totalitat dels mantells freàtics. Es el mantell freàtic que es troba acumulat entre el sauló superficial i la roca impermeable del fons, retinguda aquesta capa d'aigua per la superior pressió de l'aigua salada marina, que no li dona facilitats per escorrer-se cap el mar. Aquesta retenció, comuna a tota la part baixa de la plana al·luvial i al delta de la Tordera, ha facilitat la captació d'aigües.

La rompuda dels terrenys de les carenes, moltes vegades planeres, o bé els replans més o menys pendents, en els

quals convenia la sembra de cereals, era indispensable en molts moments per a la subsistència de la població rural. Dintre dels cereals domina de poc el blat, seguit immediatament de la civada i l'ordi, amb un vuit per cent de sègol. Els cereals dits d'hivern es troben sobretot en els terrenys munatnyosos i gairebé sempre al secà, practicamente mai a la zona pròpiament litoral, on els terrenys són millors. Cal recordar encara que dins els terrenys secaners aquests cereals demanen els més fèrtils, és a dir, els més argilosos, o, més ben dit, els menys saulonencs. Per tant no són precisament aquests cereals els que dominen el paisatge.

La vinya ha jugat sempre un paper molt important a la comarca. El terreny a vegades abrupte i un sòl poc desenvolupat i poc adequat a altres conreus foren la causa de la persistència de la vinya.

Tot i els mètodes de conreu, molt primitius, l'existència d'un bon gruix de sauló, desenvolupat sobre el granit, no feia necessari l'esglaonament del camp en feixes, com es fa en comarques en que el pedruscall domina, i s'apila formant parets que retenen la terra. Aquesta manca d'aplanament de la terra de conreu és causa que l'humus i el sòl fèrtil fugin amb els corrents d'aigua, aixaragallant el terreny en els dies de pluja abundant o violenta.

Actualment no existeix enlloc del secà le guaret.

En resum es pot dir que el secà, molt estès en els terrenys en pendents, és poc plujós per a assegurar unes bones collites. Excessivament sorrenc i a vegades amb pendents molt accentuats, és, amés, poc fèrtil, per raó de la pèrdua de l'humus durant les pluges d'una certa intensitat. A la part baixa, on al terra és bona i els mantells freàtics són de força cabal, a menys que sigui a la proximitat de la costa, on l'aigua surt salada.

- ALGUNS ELEMENTS PROBLEMATICS RESPECTE LA MORFOLOGIA ANTIGA:

* LES MARESMEs.

Volem tractar en aquest apartat un element que ha estat problemàtic en els estudis respecte aquesta comarca: la possible existència de Maresmes en època antiga en aquest territori.

Algunes dades ens parlen de l'existència d'àrees de Maresme davant la línia de la costa. Així M. Prevosti recull en la seva obra l'existència d'un mapa on a la zona de Cal Ros de les Cabres s'hi trobava al s. XVIII una àrea pantanosa (PREVOSTI 1981a). També Coral Cuadrada, en la seva obra sobre el Maresme Medieval, recull topònims a la zona de la plana que relaciona amb maresmes (CUADRADA 1987 p. 40).

Cal dir, però, que alguns dels arguments que sovint s'han invocat per considerar el Maresme com una àrea d'aiguamolls són poc convincents. Es el cas per exemple del mateix topònim de la comarca "Maresme", que es realciona amb l'existència d'aiguamolls, com en altres àrees de la costa Catalana (per exemple el Penedès o Empordà). Cal dir, però,

que el nom de "Maresme" de la comarca no ve de l'existència d'aiguamolls, sinó que prové del terme medieval "Maritima", que era el nom que rebien tots aquests territoris ja des del s. IX. Tots els documents de l'àrea del Maresme estan encapçalats per la seva situació, "In comitato Barchinonense, in Maritima". Es a dir, Maresme ve de "Maritima", que vol dir territoris pròxims al mar, i no té res a veure amb els aiguamolls.

Tampoc a nivell edafològic o geològic hi ha restes d'aiguamolls en la zona plana de la comarca. En el seu estudi, J.M. Ribera i Faig considera els materials que formen la plana del Maresme (fins i tot les del esglaó més baix), com materials quaternaris relativament antics, més antics que els del delta del Besós (RIBERA FAIG 1945). Per tant serien terrenys ben assentats en època antiga (històrica), i no inestables com podrien ser aquestes mateixes terrasses baixes a l'àrea de Badalona.

També les darreres investigacions confirmen aquests estudis de Ribera Faig. Com veurem posteriorment (apartat dedicat a l'estudi del territori en època antiga), dediquem un apartat d'aquest treball a relacionar un recent estudi dels sols de Vilassar de Mar, amb la distribució dels jaciments arqueològics. En aquest estudi de sols (BECH ET ALII, inèdit) no hi ha cap traça d'existència d'antics aiguamolls. Més aviat es detecta el contrari. El tipus de sòl, sorrenc, indica tot el contrari: es tracta d'uns sols amb gran drenatge.

Finalment, la mateixa distribució de jaciments romans que M. Prevosti ha publicat (PREVSOSTI 1981a, mapa dels jaciments), mostra la ubicació de nombroses vil·les romanes a primera línia de la costa, que difícilment estarien situades a tocar dels aiguamolls.

Creiem, per tant, que l'existència d'aiguamolls en aquest territori fou esporàdica, i en cap cas permet pensar en una àrea ocupada de manera important per aquestes formacions. Fins i tot es possible relacionar l'existència d'aquests aiguamolls amb períodes lligats a èpoques de pluges torrencials, on durant un cert temps l'aigua, abundant, queda entollada a la desembocadura de les rieres. Aquest podria ser per exemple el cas de la Riera de Calella: al excavar-se el forn romà de El Roser-Mujal, aparegueren en els nivells superiors nivells de terra fosca, que es podia relacionar amb lloms d'aiguamolls (DEFAUS-MARTIN-RIGO 1988). Sota aquests lloms, però, aparegueren més d'1. m. d'estrats d'època romana, amb les estructures relacionades amb el forn. Per tant en època antiga no fou àrea d'aiguamolls, i probablement fou la riera la que esporàdicament formà l'aiguamoll.

- LA LINEA DE LA COSTA.

La línia de la costa sembla haver variat poc al llarg dels temps històrics. Si bé havia estat plantejat, en base a les aportacions de materials per part de les rieres i torrents, un possible creixement de la plana costera, aquest fet no és possible aplicar-ho al cas del Baix Maresme. Per un costat perquè en el Baix-Maresme no hi ha cap riu propiament

capaç d'elaborar un important delta (nomès la Tordera, a la zona de l'Alt Maresme). En segon lloc, perquè l'erosió marítima és forta, i no permet un creixement de la plana costera.

També havia estat plantejada la hipòtesi contrària, és a dir el retrocès del continent enfront el mar. Aquesta hipòtesi es basa en dades contrastables: en determinats punts, estructures anteriorment sobre terra queden actualment enfonsades sota el nivell del mar (pèr exemple J. Barberà i R. Pascual comenten l'existència d'un a torre de defensa del s. XVIII a Mataró, que avui ha quedat sota l'aigua (BARBERA-PASCUAL 1980). Sembla, però, que tot i existir aquests fenòmens, no corresponen propiament a una oscil·lació de la línia de la costa, sinó a un enfonsament puntual, i per causes tectòniques, de determinats punts de la façana costera (MATAMOROS 1991).

També la ubicació dels jaciments terrestres romans (PREVOSTI 1981a), com la ubicació dels ancoratges antics (MATAMOROS 1991), mostren que la línia de la costa, basicament, segueix el mateix traçat que en època antiga.

- PALEO-CLIMATOLOGIA.

Malauradament, són molt poques les dades que tenim sobre la climatologia en època Antiga. Recentment, però, s'ha efectuat un estudi preliminar de paleoecologia, a partir de la meteorització del granit aparegut en els substrats d'alguns jaciments arqueològics de la zona (el poblat de la Cadira del Bisbe, la necròpolis de Tres Pins, i el poblat de Montbarbat, a la Selva), que pot aportar algunes dades sobre el clima en època antiga (PEREZ-ALACID 1987). A partir de la granulometria i sedimentologia d'aquests granits descompostos, es poden inferir algunes característiques sobre la climatologia en aquesta àrea (p. 231):

- Les pluges en època post-ibèrica serien iguals o una mica superiors a les actuals. Abans dels ibers, però, les pluges podien haver estat inferiors (o en tot cas el granit estava en millors condicions, ja que les tombes de la necròpolis de Tres Pins i dels dos poblats van ser realitzades sobre roca mare, que posteriorment ha estat meteoritzada).

- L'existència de pluges ens indica en certes èpoques de l'any un ambient humit, que junt amb altres factors ha comportat la meteorització del granit durant segles. En aquest sentit es de destacar l'existència de corrents d'aigües importants sobre els vessants d'aquests jaciments (degudes ja a desforestació?):

- Les temperatures anuals serien similars a les actuals, corresponent a la costa mediterrànea. La meteorització del granit, però, ha permès constatar l'existència d'un hivern que presenta el cilce islàndic, consistent en una variació tèrmica de -7° a $+6^{\circ}$ C.. La seva importància rau en el pas del punt de congelació durant unes hores amb una freqüència elevada.

- A partir d'aquests estudis es pot dir que el clima ibèric i post-ibèric seria un Mediterrani Litoral, una mica més humit a l'hivern. En època pre-ibèrica, podia haver estat més sec.

PRIMERA PART: LES FONTS LITERAIRES, EPIGRAFIQUES I
NUMISMATIQUES.

1.1 - LES FONTS LITERARIES.

- Introducció.

El territori del Maresme apareix molt poques vegades citat explícitament a les fonts literàries antigues. De fet només les cites a la ciutat d'*Iluro* ens permeten identificar concretament aquest territori, doncs la comarca del Maresme correspon a una divisió geogràfica i històrica que no coincideix amb la divisió d'època antiga, lògicament aquella que les fonts reflexen.

L'àrea geogràfica que en època antiga englobava el nostre territori d'estudi era la **Laietania**¹ (*Laeetania* a les fonts), i és a nivell de Laietania que les fonts literàries ens permeten conèixer dades que podem relacionar amb el Maresme, si bé la identificació no pot ser mai directa.

Malauradament, però, tampoc el terme de Laietania és del tot clar (com després veurem, es confós en algunes fonts amb el terme de "Lacetania" i "Iacetania"), i per tant encara estem lluny de poder identificar amb total seguretat quins dels aconteixements que són descrits a les fonts poden ser posats en relació amb el nostre territori.

Es per tot això que hem decidit recollir en aquest capítol dedicat a les fonts literàries no només els textos que podem relacionar directament amb el nostre territori, sinó també alguns textos que ens documenten aspectes significatius de l'estratègia romana de conquesta i ocupació dels territoris peninsulars, en especial de les àrees del Nord-Est. Evidentment la conquesta i ocupació romana del territori del Maresme no pot ser deslligat del reste d'actuacions romanes a Catalunya i a Hispania, i és l'estudi conjunt de les diverses estratègies seguides per Roma en les diverses àrees el que ens podrà ajudar a entendre el procés sofert per cadascun dels territoris, entre ells el nostre (per al qual les fonts són especialment discretes²). Cal dir, però, que hem fet un recull només a títol indicatiu, i que en cap cas pretén ser exhaustiu³.

¹ Aquesta àrea anomenada *Laeetania* a les fonts, té uns límits difícils de precisar. Sembla clar però que com a mínim els territoris de les actuals comarques del Maresme, Vallès, Barcelonès i Baix Llobregat en formen part (BARBERA-DUPRE 1984 p. 40). La zona del Bages i del Penedès podria també formar part d'aquest territori, però ja és una qüestió més polèmica (sobre aquesta qüestió: BARBERA-DUPRE 1984, SANCHEZ 1984, SANMARTI 1986).

² Si bé això en cert sentit ja pot ser considerat significatiu, i indicatiu de l'existència de pocs conflictes.

³ Fins al punt que ens havíem plantejat la possibilitat d'incloure'l en un apèndix, però al final hem decidit situar-lo en aquest apartat.

Responent a aquest interès, hem dividit aquest capítol dedicat a les fonts literàries en dos apartats:

- En un primer apartat fem una ràpida visió de les fonts literàries directament relacionables amb el territori del Maresme (i per tant només aquelles on apareix *Iluro*).

- En un segon apartat recollim alguns aconteixements que apareixen reflexats a les fonts literàries, uns successos que en alguns casos (com per exemple en el cas de la campanya Catoniana) hem de pensar que pogueren afectar directament el nostre territori, mentre que en altres casos ens permeten conèixer algunes pautes d'actuació romana que també podrien exemplificar fenòmens produïts aquí.

1.1.1 - LES FONTS LITERARIES SOBRE EL MARESME

Com ja hem inidicat anteriorment, només en el cas on apareix la referència a la ciutat d'Iluro podem estar segurs que s'està parlant del territori del Maresme. Aquestes referències són només tres⁴:

* **Pomponi Mela**, *De Chorographia*.

Aquest autor, nascut a Hispania, prop de l'Estret de Gibraltar, va escriure aquesta obra entorn el regnat de l'emperador Claudi (vers el 44 d.C.). El text que fa referència al nostre territori és breu (II 5, 89):

(II 5, 88) *Urbium de mediterraneis in Tarraconensi clarissimae fuerunt Palantia et Numantia, nunc est Caesar Augusta; in Lusitania Emerita, in Baetica Hastigi, Hispal, Corduba. (II 5 89) At si litora legas, a Cervaria proxima est rupes quae in altum Pyrenaeum extrudit; dein Ticis flumen ad Rhodam, Clodianum ad Emporias; tum mons Iovis, cuius partem Occidenti adversam, eminentiam caetium quae inter exigua spatia ut gradus subinde consurgunt, Scalas Hannibalis adpellant. (II 90) Inde ad Tarraconem parva sunt oppida Blande, Iluro, Baetulo, Barcino, Subur, Tolobi; parva flumina Baetulo, iuxta Iovis montem Rubricatum in Barcinonis litore, inter Subur et Tolobin Maius. Tarraco urbs est in his oris maritimarum opulentissima: Tulcis eam modicus amnis, super ingens Hibeus Dertosa attingit.*

La traducció d'aquest fragment que en dona Virgilio Bejarano ens sembla prou correcta (FHA VII p. 105): "De las ciudades de tierra adentro, en la Tarraconense fueron muy importantes Palantia y Numantia y ahora tambien Cesar Augusta, y lo son Emérita en la Lusitania y Hastigi, Hispal y Córdoba. Pero, si se recorre el litoral, a partir de Cervaria está muy cerca la roca que hace penetrar en el mar al Pirineo; después está el río Ticis junto a Roda y el Clodiano junto a Emporias, y luego está el Monte de Júpiter, cuya parte vuelta a Occidente -una prominencia de peñascos que se levantan desde abajo en cortos tramos a manera deescalones- llaman "Escaleras de Haníbal". Desde aquí hasta Tárraco estan las pequeñas poblaciones de Blande, Iluro, Baetulo, Bárcino, Subur y Tolobi; los pequeños ríos Baétulo, Rubricato, junto al Monte de Júpiter en la costa de Bárcino, y Mayor, entre Subur y Tolobi. La ciudad de Tarraco es lamás opulenta en las riberas de las comarcas marítimas: la baña el Tulcis, río mediano, y después el gran río Híbero baña a Dertosa".

⁴ Seguim pel que fa a aquests textos la recent edició de les *Fontes Hispaniae Antiquae* vol. VII (FHA VII), Barcelona 1987.

La ciutat d'*Iluro* és doncs un dels *parva oppida* de la costa, una denominació que si bé sembla lògica per algunes d'aquestes ciutats (que realment mai foren grans centres), contrasta en canvi quan s'aplica a *Barcino*, una colònia d'August que tot i ser no molt gran, sembla que tenia un important aspecte monumental.

* **Plini el Vell**, *Naturalis Historia*.

Aquest autor, nascut a la Galia Cisalpina, va viure entre els anys 23-79 d.C.. La seva obra era amplíssima, i d'entre ella destacava la *Naturalis Historia*, compendi del saber d'aquell moment. Es per nosaltres de gran interès el llibre III d'aquesta obra, on fa una completa descripció d'Hispania⁵. El fragment que fa referència al nostre territori és el següent (III, 4, 22):

(III, 4, 21) "*Regio Ilergaonum, Hiberus amnis, navigabili commercio dives, ortus in Cantabris haut procul oppido Iuliobrica per CCCCL p. fluens, navium per CCLX a Vareia oppido capax, quem propter universam Hispaniam Graeci appellavere Hiberiam; regio Cessetania, flumen Subi, colonia Tarracon, Scipionum opus sicut Carthago Poenorum; regio Ilergetum, oppidum Subur, flumen Rubricatum, a quo Laetani et Indigetes. (III, 4, 22) Post eos qui dicetur ordine intus recedentes radice Pyrenae Ausetani [Fitani], Iacetani perque Pyrenaeum Ceretani; dein Vascones. In ora autem colonia Barcino cognomine Faventia, oppida civium Romanorum Baetulo, Iluro, flumen Arnum, Blandae, flumen Alba, Emporiae, geminum hoc veterum incloarum et Graecorum qui Phocaeensium fuere suboles; flumen Ticer: ab eo Pyrenaea Venus in latere promunturii altero XL".*

De nou recollim la traducció de V. Bejarano (FHA VII p. 25): "La región de los Ilergaones; el río Híbero, rico por su tráfico naval, que ha nacido entre los cántabros no lejos de la población de Juliobrica, cuyo curso mide 450.000 pasos y es navegable 260.000 pasos desde la población de Vareya, por el cual los griegos llamaron Hiberia a toda Hispania; la región de Cessetania, el río Subi, la colonia de Tárraco, obra de los Escipiones como Cartago [la Nueva] es de los púnicos; la región de los ilergetes, la población de Subur, el río Rubricato, a partir del cual están los laeetanos y los indigetes. Detrás de estos, en el orden que se dirá, alejándose tierra adentro, están al pie del Pirineo los ausetanos fitanos, los jacetanos y, dentro del Pirineo, los ceretanos y a continuación los vascones.

Ahora bien, en la costa están la ciudad de Barcino por sobrenombre "Favencia", las poblaciones de ciudadanos

⁵ Respecte al problema de les fonts de Plini per a aquests passatges, ens n'ocuparem en l'apartat dedicat a *Iluro*, doncs és en funció d'aquest nucli urbà, i de la seva condició d'*oppidum civium romanorum*, que ens interessa profunditzar aquest aspecte.

romanos de Baetulo e Iluro, el río Arno, Blandas, el río Alba, Emporias, ésta ciudad mellizade antiguos indígenas y de griegos que fueron descendencia de focenses, y el río Ticer: de éste dista 40.000 pasos el santuario de Venus Pirenea en el otro lado del promontorio."

Aquest text de Plini serà analitzat més detalladament en l'apartat dedicat a *Iluro*, però ja ara podem destacar la qualificació d'aquest nucli urbà com a *oppidum civium romanorum*, i el fet que segons Plini, a partir del Riu *rubricatum* es troben en primer lloc els laietans, i posteriorment els Indicetes, el que sembla coincidir amb la delimitació estricta dels Laietans que alguns autors proposen (BARBERA-DUPRE 1984 p. 40).

* **Claudi Ptolemeu**, *Geographías Hyphégesis*.

Aquest autor, que va escriure en grec, va viure durant el s. II d.C., i sembla que va escriure aquesta obra entorn el segon quart d'aquest segle. El fragment que ens interessa correspon al llibre II, on dona la posició geogràfica (en base als seus càlculs) de diverses ciutats i accidents geogràfics d'Hispania. El fragment on es refereix al Maresme és el següent (II, 6, 18):

¹⁸ Λαιτανῶν παράλιος		
Βαρκινῶν	ιζ' δ''	μα'
Ῥουβρικᾶτου ποτ. ἐκβολαί	ιζ' Ε'	μα'
Βαιτουλῶν	ιζ' Ε'γ''	μα' γ''
Λουνάριον ἄκρον	ιη' Ε'	μα' Ε'
Αἰλουρών	ιη'	μα' Ε'δ''
Βλάνδα	ιη' δ''	μβ'

Posteriorment fa una última referència al territori Laietà (II, 6, 72):

τῶν δὲ Λαιτανῶν μεσόγειος πόλις		
Ῥουβρικᾶτα	ιζ' γ''	μα' γ'' ιβ''

La traducció de V. Bejarano és la següent (FHA VII p. 190):

"Litoral de laietanos:		
Bárcinon	17 ^o 15"	41 ^o
Desembocadura del río Rubricato	17 ^o 30"	41 ^o
Báitulon	17 ^o 50"	41 ^o 20"
Promontorio Lunario	18 ^o 30"	41 ^o 30"
Ailurón	18 ^o	41 ^o 45"
Blanda	18 ^o	42 ^o "

I del darrer fragment (FHA VII p. 198):

"y la ciudad de tierra adentro de los laietanos:
Rubricata 17° 20" 41° 25" ..

Es interessant destacar del text de Ptolemeu el fet que s'estableix clarament que *Iluro* pertany al territori dels Laietans, i que aquests ocupen una zona costera molt definida, des de la desembocadura del Riu Rubricato o Barcino, fins a Blanda (Blanes).

El reste de referències que poden posar-se en relació amb el nostre territori (per exemple les que fan referència a la *Laietania*, o a la costa catalana al Nord de Tarraco), seran recollides en el capítol següent, junt amb les altres que són significatives per al nostre estudi. Com que no tenim prou indicis per ubicar aquestes referències en concret al Maresme, preferim comentar-les juntament amb el reste.

1.1.2 - LES FONTS LITERÀRIES I EL TERRITORI DEL NORD-EST PENINSULAR: ALGUNS TESTIMONIS SIGNIFICATIUS.

En aquest apartat analitzarem alguns fenòmens històrics transmesos per les fonts literàries antigues que podem posar en relació amb el nostre territori, tot i que aquest no hi sigui directament esmentat. Es tracta sobretot de fets on el territori del Nord-Est peninsular va jugar-hi un paper important, i que permet conèixer algunes dades sobre aquesta àrea geogràfica⁶.

Hem estructurat aquests testimonis entorn els següents episodis històrics:

- 1.1.2.1 La conquesta del Nord-Est Peninsular.
- 1.1.2.2 L'establiment de la província, les revoltes indígenes i la intervenció de Cató.
- 1.1.2.3 Els episodis de la guerra Sertori-Pompeu al Nord-Est Peninsular.
- 1.1.2.4 Les actuacions de Pompeu després de la Guerra..
- 1.1.2.4 La Guerra Civil Cèsar-Pompeu al Nord-Est.

⁶ No pretenem fer un estudi exhaustiu dels textos on apareixen citats els territoris del Nord-Est Peninsular, sinó només exemplificar alguns fets que creiem significatius.

1.1.2.1 - LA CONQUESTA DEL NORD-EST PENINSULAR SEGONS LES FONTS LITERÀRIES.

Coneixem per diverses fonts literàries de l'antiguitat els diversos fets que envoltaren l'arribada del món romà a la Península. De fet, anteriorment al 218 a.C. és ben sabut que ja l'àrea més costanera de la Península era coneguda i freqüentada pel món romà, encara que sobretot ho era pels pobles aliats dels romans, com els Massaliotes i Emporitans⁷.

Analitzarem molt breument quines són les diverses notícies que referents a la conquesta romana d'Hispania (i en especial dels territoris al Nord de l'Ebre⁸) ens han transmés les fonts literàries més interessants:

Després de la captura de Sagunt pels púnics, desencadenant de l'actuació romana, sabem per Titus Livi que els romans enviaren llegats a Hispania per cercar aliats entre els pobles indígenes i apartar-los dels Cartaginesos (Livi *Ab Urb.* XXI, 19, 6). Contacten amb diversos pobles (*civitates*, diu Livi), els primers dels quals els *Bargusii*, i posteriorment contacten amb altres pobles situats *trans Hiberum*, més enllà de l'Ebre, sense gaire èxit, però.

Ens diu Polibi *Híst.* III 35, que després de prendre Sagunt, Anníbal, amb 90.000 soldats a peu i 12.000 genets, va creuar el riu Ebre i va sotmetre les tribus dels *Ilergetes* i *Bargusii*, i després als *Airenosii* i *Andosini*, fins arribar ja als Pirineus. Aquest mateix fet es descrit també per Livi, *Ab Urb.* XXI, 23, on ens diu que Anníbal feu passar per tres llocs l'Ebre, amb 90.000 infants i 12.000 cavalls, sotmetent als *Ilergetes*, *Bargusii*, *Ausetani* i a la *Lacetania*, que es troba pròxima (*subiecta*) als Pirineus.

Anníbal deixà Hannó com a general, i creuant els Pirineus es dirigí vers Itàlia.

Poc després Cn. Corneli Escipió, enviat a Hispania amb una esquadra i un exèrcit amb l'objectiu de tallar el pas als Cartaginesos, arriba per mar a Empúries (Livi *Ab Urb.* XXI, 60). Desembarca allí l'exèrcit i, començant pels

⁷ En aquest sentit, la qüestió dels Tractats entre Roma i Cartago (que coneixem bàsicament a través de Livi *Ab Urb.* XXI, 2, 3 i XXI, 2, 7 i Polibi *Híst.* II, 13) i la delimitació de les respectives àrees d'influència comercial, no deixa de ser una qüestió encara avui ben problemàtica. (De tota manera, l'arqueologia ha confirmat en part la important presència de productes romans al Nord-Est costaner peninsular ja dins la primera meitat del s. III a.C. (SANMARTI 1973, NOLLA-NIETO 1989, BARBERA en premsa)).

⁸ Limit que almenys durant la primera part de la conquesta romana marca una diferència important (*Cis Hiberum*, *Trans Hiberum*). Els territoris al Nord de l'Ebre són sempre considerats àrees segures per als exèrcits romans.

Lacetans, va sotmetre a Roma tota la costa fins a l'Ebre (*exposito ibi exercitu orsus a Lacetanis omnem oram usque ad Hiberum flumen partim renovandis societatibus partim novis instituendis Romanae dictiones fecit*). Posteriorment també contacta amb els pobles de l'interior, arribant a assolir aliances armades (*societas armorum*), i reclutant entre ells algunes fortes cohorts auxiliars. Aleshores s'enfronta a Hannó i el venç, capturant també *Cissis*, un *oppidum* proper al campament (Livi *Ab Urb.* XXI, 60).

Polibi (*Hist.* III, 76, 1) ens descriu el mateix fet, i destaca com Escipió va assetjar aquells pobles de la costa que no se li sotmeteren, tractant bé als que sí ho feren. Asegurà aleshores les poblacions costaneres que se li havien passat, i amb un nombrós exèrcit (on ja hi havien aliats ibers), avançà cap a l'interior, sotmetent alguns pobles per la força. Els cartaginesos s'enfrontaren amb ell, i el propi Hannó i un cabdill iber de l'interior pro-Cartaginés (Andobales), foren capturats. Polibi ens diu que aleshores Cneu Corneli Escipió havia convertit en amics i aliats a tots els indígenes del país que habitaven al Nord de l'Ebre (Polibi, *Hist.* III, 76, 6). Sembla per tant que s'estableix una aliança amb els pobles indígenes de la zona, on cal pensar que devien trobar-se també els ibers de la zona del Maresme.

Després d'això els cartaginesos fan una petita incursió prop de Tarraco i es retiren més enllà de l'Ebre. Escipió deixa una petita guarnició a Tarragona (*praesidio Tarracone modico*) i torna a Empúries (Livi *Ab Urb.* XXI, 61).

Un cop ha marxat Escipió, Asdrúbal torna (Livi *Ab Urb.* XXI, 61); i sublevant el poble dels *Ilergetes* (*Ilergetum populo*) es posa a devastar els camps dels aliats fidels als romans (*agros fidelium Romanis sociorum vastat*). Retornat Escipió, Asdrúbal fuig i Escipió es llança amb tot el seu exèrcit contra els *Ilergetes*, i els sitià a la ciutat d'*Atanagrum*, capital d'aquell poble (*Atanagrum urbem, quae caput eius populi erat*). Rep als pocs dies la seva rendició (*ius dicionemque recepit*), i els exigeix més hostatges que abans i una contribució en diner (*pecunia*).

D'aquí marxà contra els *Ausetans*, propers a l'Ebre (*Ausetanos prope Hiberum*), aliats també dels Cartaginesos, i sitià la seva ciutat. Els *Lacetans* intentaren auxiliar-los, però els romans els derrotaren. Finalment el seu cabdill (*princeps*) Amusicus fuig, i els *Ausetans* es rendeixen, pagant 20 talents als romans. Aquests marxen a passar l'hivern a Tarraco (Livi *Ab Urb.* XXI, 61).

El 217 a.C., Asdrúbal i una esquadra tornen cap a l'Ebre (Polibi *Hist.* III, 95). Cneu Escipió s'hi enfronta en una batalla naval, després que uns vaixells marsellesos haguessin descobert la flota púnica (i aquí destaca Polibi un cop més el gran servei que l'aliança amb els Massaliotes ofereix als romans), venent-los completament (també Livi *Ab Urb.*, XXII recull aquest fet).

Després de la victòria, la flota romana feu una incursió cap el Sud, però després tornà a la costa més pròxima de la província (*in citeriora provinciae*) on es reuneixen els llegats de tots els pobles que habiten les ribes de l'Ebre i

de les regions més extremes d'Hispania, i són més de 120 pobles els que es sotmeteren al poder Romà (*dicionis imperiique Romani*), entregant hostatges (Livi *Ab Urb.* XXII, 20).

Poc després, però, es revolten Mandoni i Indibil (*qui antea ilergetum regulus fuerat*), aixecant la seva gent i llançant-se a devastar els camps dels aliats dels romans (*concitatis popularibus in agrum pacatum sociorum Romanorum ad populandum venerunt*), però són derrotats pels romans (Livi *Ab Urb.* XXII, 21).

Arriba aleshores Publi Escipió amb una nova flota (Polibi *Hist.* III, 97), que entra a Tarraco (Livi *Ab Urb.* XXII, 22), i reunit tot l'exèrcit es decideixen per primera vegada a passar l'Ebre, avançant fins prop de Sagunt i recuperant els hostatges ibèrics allí empresonats. Entre el seu exèrcit, Escipió hi té ja tropes ibèriques (Polibi *Hist.* III, 99).

L'any següent, per evitar la marxa d'Asdrúbal cap a Italia, els romans i Cartaginesos s'enfronten prop de Hibera, ciutat rica situada a la riba Sud de l'Ebre, prop del riu, venent els romans (Livi *Ab Urb.* XXIII, 28, 7). Després d'això, quasi tots els pobles passaren al bàndol romà (Livi *Ab Urb.* XXIII, 32, 6).

Serà amb la presa de Sagunt quan s'afiançarà el domini romà a Hispania (Livi *Ab Urb.* XXIV, 41). Sagunt es capturat l'any 212 a.C., és a dir que entre l'arribada dels Romans i la captura de Sagunt havien passat sis anys.

El 211 a.C., però, quan els Escipions volen acabar d'allunyar els Cartaginesos d'Hispania, aquests són derrotats i morts a la zona Sud (amb la col·laboració d'Indibil i els *Suessetans*, citat a les fonts), després que els abandonen les tropes Celtíberes aliades (Livi *Ab Urb.* XXV 32-36, Polibi *Hist.* IX, 11, *Apià Iber.* 16). Els romans no poden fer altra cosa que tornar al Nord de l'Ebre (Livi *Ab Urb.* XXV, 37, 5). De nou el Nord de l'Ebre apareix com una àrea segura per als romans.

Roma l'any 210 a.C. envia Corneli Escipió, que arriba amb trenta grans naus a Empúries, on desembarca. Des d'allí, manant a les naus que el segueixin, arriba per terra a Tarragona, on va convocar una assemblea de tots els aliats (*sociorum*), que a la notícia de la seva arribada vingueren de totes parts (*omnisse provincia*) (Livi *Ab Urb.* XXVI, 19, 10). Aquesta mateixa arribada de Corneli Escipió a Hispania ens es també descrita per un text recollit també per Livi, però en un altre llibre. Així a *Ab Urb.* XXVIII, 42, Livi recull un discurs de Quintus Fabius Maximus dirigit a Escipió l'any 205 a.C., on critica la seva voluntat d'atacar Cartago a l'Àfrica. En el discurs compara Hispania amb Àfrica, i li comenta que l'operació d'Hispania fou molt sencilla: navegà per aigües tranquiles, desembarcà en un port aliat, va conduir les seves forces a través del país a qualsevol lloc perfectament segures, i va arribar amb els aliats i amics (*socios et amicos*) del poble romà a Tarraco. Des de Tarraco hi havia un trajecte de guarnició romana en guarnició romana (*Ab Tarracone deinde iter per praesidia*

romana). La situació que l'esperarà a Africa, diu Quintus Fabius Maximus, serà ben diferent (Livi *Ab Urb.* XXVIII, 42, 3-7).

El paper dels aliats indígenes en aquesta descripció es prou evident, facilitant l'arribada i la posterior actuació romana a la zona del conflicte.

Un cop reunit l'exèrcit, Corneli Escipió captura Cartagena per sorpresa, alliberant allí els hostatges que els púnics retenien de diferents pobles d'Hispania, entre ells una germana d'Indibil (Livi *Ab Urb.* XXVI, 50, Polibi *Hist.* X, 7-12 i 18).

Després de la victòria, Escipió tornà al campament d'hivern a Tarraco. Allí aprofita per alliberar hostatges i tancar aliances, fins el punt que Polibi ens diu que després de donar-se a conèixer algun d'aquests pactes, tots els pobles de l'Ebre cap aquí que abans no afavorien els romans, de comú acord s'afegiren al seu costat (Polibi, *Hist.* X, 34). Entre els pobles que es passen al bàndol romà destaquen els d'Indibil i Mandoni, dos cabdills poderosos, segons Polibi (*Hist.* X, 35). Els dos cabdills reconeixen com a rei Escipió, però Escipió refusa el nom, i firmen un tractat on reconeixen que seguiran els cabdills dels romans i seguiran les seves ordres (Polibi *Hist.* X, 38). Per altra banda també els cabdills en surten beneficiats: Polibi, *Hist.* XXI, 11, per exemple, recorda com pel pacte amb els romans Indibil a Iberia va passar de ser un cabdill sense importància a ser un veritable rei (una idea semblant la recull Livi *Ab Urb.* XXXVII, 25, 9). Ja ara, doncs, s'inicia una política romana que trobarem més endavant: la potenciació i el recolzament de determinats sectors de la societat ibèrica, de la "elite" local, potenciació que és útil tant per a Roma com per a aquest sector del món indígena.

El 208 i 207 a.C. els exèrcits d'Escipió tene triomfs importants a *Baecula* (Polibi *Hist.* X, 38-40, Livi *Ab Urb.* XXVII, 18-19), i a *Ilipa* (Polibi *Hist.* XI, 20, Livi *Ab Urb.* XXVIII, 13).

Es interessant destacar comen aquest moment (i arrel d'unes revoltes de tropes Itàliques i de pobles indígenes degudes a la malaltia d'Escipió), coneixem per les fonts com l'exèrcit romà s'aprovisiona en bona part gràcies als pobles indígenes, enviant recaudadors als estats tributaris per recollir fons (*missis circa stipendiarias civitates exactoribus stipendii* (Livi *Ab Urb.* XXVIII, 25, 9)).

La revolta d'Ilergetes i Lacetans es sotmesa, i se'ls imposa un tribut per pagar l'estipendi als soldats (Livi *Ab Urb.* XXVIII, 33 i 34, Polibi *Hist.* XI, 31-33, Apià *Iber.* 37).

Després d'això, Escipió considera la conquesta ben assegurada, i retorna a Roma, on porta un gan botí. Deixa la província a Lucius Lentulus i a Lucius Manlius Acidinus, propretors (Livi *Ab Urb.* XXVIII, 38).

Només un any després, el 205 a.C., Indibil torna a revoltar-se. Sap dels problemes que Roma té a la mateixa Itàlia, i que s'han endut els exèrcits veterans de la Península (*exercitum quoque inde veterem deductum* (Livi *Ab Urb.* XXIX, 1, 21). Revolten no sols el seu propi poble, sino també els Ausetans, una tribu veïna, i altres pobles que tocaven als seus territoris, i avancen cap al camp dels Sedetans. S'enfronten als romans en una batalla on els Ausetans eren al centre, les ales les ocupaven els Ilergetes, i tribus hispàniques no importants (*ignobiles Hispani populi*). A la batalla mor Indibil, i els ibers són derrotats.

Per acceptar la rendició (*deditio*), els romans exigeixen l'entrega de Mandoni (Livi *Ab Urb.* XXIX, III), si no es fa així, l'exercit anirà als camps dels Ilergetes, Ausetans i altres pobles. El consell dels indígenes (*concilium*) dona la culpa de la situació a Indibil i altres cabdills (*Indibilem ceterosque principes*), i entrega les culpables. Els imposen també un doble tribut (*stipendium*) i gra per a sis mesos, així com 30 hostatges. Apià (*Iber.* 38) també diu que els van desarmar i se'ls va imposar guarnicions més fortes. Es l'any 205 a.C.

D'aquestes primeres notícies referents a la conquesta del territori del Nord-Est podem destacar-ne alguns aspectes:

- 1- El territori coster al Nord de l'Ebre és considerat sempre com una àrea segura per als romans.
- 2- Es clara ja l'existència d'aliances entre Roma i determinats pobles indígenes, els quals segueixen posseint el seu territori (que és sovint atacat per altres tribus).
- 3- Ja des d'aquest moment hi ha tropes indígenes junt a les Romanes (per exemple a Polibi, *Hist.* III, 99).
- 4- Roma imposa a nombrosos pobles (no sabem si tots) el pagament de l'estipendi de les seves tropes i altres taxes (per exemple gra, etc..).

1.1.2.2. - L'ESTABLIMENT DE LA PROVINCIA, LES REVOLTES INDIGENES I LA INTERVENCIO DE CATO.

Acabada la Segona Guerra Púnica a Hispania, les fonts porten poques notícies d'aquests territoris. Sabem, però, que l'any 203 a.C. baixà el preu del gra a Italia, en bona part per la gran quantitat de gra que arriba d'Hispania (Livi *Ab Urb.* XXX, 26, 5). De fet, ja abans sabiem per una notícia de Livi (*Ab Urb.* XXX, 3, 2), que el gra d'Hispania era una font important de proveïment per a Roma, doncs sabem que per a la campanya d'Escipió del 203 a.C. a Africa, s'envià vestimenta i gra des d'Hispania.

L'any 200 a.C. una nova revolta té lloc, i així sabem per Livi (*Ab Urb.* XXXI, 49, 7) que Gaius Cornelius Cethegus, proconsul que governava Hispania, derrota una força hostil en el territori dels Sedetans.

L'any 197 a.C. els dos procònsuls que havien estat a Hispania, Gneu Corneli Blasio i L. Estertinius tornen a Roma amb un gran botí. També és en aquest any, quan tenim la primera referència clara a l'establiment de dues províncies (en sentit administratiu, no com a esfera de poder) a Hispania. Així Livi *Ab Urb.* XXXII, 28, 2 ens diu que aquell any li correspongué a Semproní la Hispania Citerior i a Helvius la Hispania Ulterior. Cadascun dels pretors va rebre 8.000 infants dels aliats Itàlics, i 400 cavallers, amb l'ordre de retornar els veterans cap a casa. També foren encaminats a fixar els límits que havien de ser observats entre la província Citerior i la Ulterior (*et terminare iussi qua ulterior citeriorve provincia servaretur* (Livi *Ab Urb.* XXXII, 28, 11)).

Molt poc després d'aquesta notícia, que cal entendre suposa ja l'establiment d'una *província* romana amb tot el que això implica a nivell d'organització administrativa, tributària⁹, etc., tenim la primera referència a una revolta del món indígena. Així, a Livi *Ab Urb.* XXXIII, 21, 6 se'ns cita que dos *regulos*, *Culcha* i *Lixinius*, s'han revoltat junt amb 17 ciutats (*oppida*) de la Ulterior.

El 196 a.C. una carta anuncia al Senat que Gai Semproní Tuditanus (*proconsulem in Citeriore Hispania*) ha estat derrotat en una batalla i poc després fou mort (Livi *Ab Urb.* XXXIII, 25, 8). Com diu més endavant el propi Livi, la guerra a Hispania ha començat tan sols cinc anys després que havia acabat la Guerra Púnica. Ara, a més, era la primera vegada que els Hispànics havien pres ells mateixos les armes, sense cap comandant o exèrcit cartagines (Livi *Ab Urb.* XXXIII, 26).

⁹ La importància d'aquestes actuacions ha estat destacada per E. Badian, autor que no dubta en situar entorn el 198-197 a.C. el moment en que Roma es decideix a organitzar Hispania, imposant a aquest territori un tribut permanent (BADIAN 1958 p. 120).

L'aixecament és tan important que el Senat decideix que un dels dos pròxims cònsuls haurà d'anar a Hispania Citerior amb un exèrcit consular a acabar amb la revolta. En el sorteig, li correspon Hispania a M. Porci Cató. També s'escullen pretors per cada província (Livi *Ab Urb.* XXXIII, 43). Abans de marxar cap a Hispania amb el seu exèrcit, Cató rep a Roma notícies que el nou pretor a Citerior, Quint Minuci, havia derrotat ja alguns generals hispànics (*imperatoribus Hispanis* (Livi *Ab Urb.* XXXIII, 44, 4).

L'arribada de Cató a Hispania és produeix enmig d'un territori hostil¹⁰. Segons Livi (*Ab Urb.* XXXIV, 8-9) arriben en primer lloc a Rhode, on foragiten una guardia d'hispànics que hi havia a la fortalesa (*praesidium Hispanorum quod in Castello erat* (Livi *Ab Urb.* XXXIV, 8, 4)). Després tant Livi com Apià (*Iber.* 40) ens descriuen la seva entrada a l'Empúries grega (de nou el paper filo-romà de la població grega occidental és ben clar). D'allà, sense prendre la ciutat indígena, ataca i crema els camps dels Hispans, prohibint als arrendataris públics (*redemptoribus*) que comprin blat als Hispans.

Cató acampa no lluny d'Empúries. Cap allí es dirigeix Marc Helvi amb el seu exèrcit des de l'Ulterior, després d'haver capturat *Iliturgi*. Amb un important botí (on ja apareix una referència al *Oscensis argenti*), Marc Helvi es dirigeix cap a Roma (Livi *Ab Urb.* XXXIV, 10). També al campament de Cató arriba el fill de *Bilistages*, cap dels Ilergetes (*regulo*), aliat dels romans, que explica com estant sent assetjats per altres pobles les seves fortaleses (*castella*). Demanen que se'ls enviïn reforços, doncs ells estan en aquesta situació per haver complert el pacte (*fide*) amb els romans. Si els romans no compleixen, prefereixen unir-se amb el reste dels hispànics i morir, que morir sols (*defecturos et cum ceteris potius Hispanis quam solos perituros esse* (Livi *Ab Urb.* XXXIV, 11)), el que sens dubte testimonia que la revolta havia estat recolzada per un elevat nombre de pobles.

Cató fa veure que ajuda els Ilergetes, i mentretant des del seu campament (a tres milles d'Empúries), fa incursions curtes als territoris del voltant. Finalment prepara l'ofensiva, animant els seus soldats amb l'argument que s'han acabat els petits pillatges, i ara arriba el botí de les ciutats (*non agras inde populari sed urbium opes exhaurire licebit* (Livi *Ab Urb.* XXXIV, 13, 6)). També els diu que mentre els seus pares van tenir sempre l'Ebre com a frontera amb Cartago, ells, amb un gran exèrcit, han perdut en canvi el govern d'aquest costat de l'Ebre (*imperium nobis citra Hiberum amissum est* (Livi *Ab Urb.* XXXIV, 13, 8)). Finalment hi ha una gran batalla (Livi *Ab Urb.* XXXIV, 14-15, Apià *Iber.* 40, que parla de 40.000 enemics), on la victòria romana és total.

¹⁰ Seguirem en aquest breu resum l'estudi que d'aquests fets n'ha fet J. Martínez Gazquez, amb un útil treball de recollida i crítica filològica dels textos antics (MARTÍNEZ GAZQUEZ 1974).

Segons Livi (*Ab Urb.* XXXIV, 16) després la batalla, molts aliats refugiats a Empúries es rendeixen (*multi et aliarum civitatum, qui Emporias perfugerant, dediderunt se* (Livi *Ab Urb.* XXXIV, 16, 5). Cató els permet tornar als seus pobles.

Cató aleshores desplaça el seu campament, i estigués on estigués anaven ambaixadors a trobar-lo, rendint les seves ciutats (*civitates*), fins que arribà a Tarraco (Livi *Ab Urb.* XXXIV, 16). Tota la Hispania d'aquest costat de l'Ebre havia estat dominada (*iam omnis cis Hiberum Hispania perdomita erat* (Livi *Ab Urb.* XXXIV, 16, 7)).

Poc després, quan corre el rumor que Cató anirà cap a la Turdetania, els *Bergistani* es revoltent (*Bergistanorum civitatis septem castella defecerunt* (Livi *Ab Urb.* XXXIV, 16, 9). Cató hi envia l'exèrcit i els sotmet. Quan torna a Tarraco, però, tornen a sublevar-se, i aleshores els sotmet de nou i ven als culpables.

Cató no veu prou assegurada la victòria, i creu que com en el cas dels *Bergistan*, altres pobles (*civitates*) poden seguir el seu exemple, per la qual cosa decideix desarmar tots els Hispanics d'aquest costat de l'Ebre (*arma omnibus cis Hiberum Hispanis adimit* (Livi *Ab Urb.* XXXIV, 17, 5)). Davant els recels i queixes, reuneix tots els "Notables" dels diversos pobles (*senatores omnium civitatum* (Livi *Ab Urb.* XXXIV, 17, 7) i els hi explica les mesures. Davant l'indecisió, decideix destruir les muralles dels poblats.

Aquest és sens dubte un dels aconteixements recollits en les fonts antigues, més questionat i debatut per la historiografia posterior (ja des de la mateixa antiguitat). No cal entrar ara en les implicacions del fet, ni en la seva efectivitat, sino que cal en primer lloc analitzar tan sols que és el que diuen els diversos autors antics que recullen el fet:

- Livi (*Ab Urb.* XXXIV, 17, 11) diu que al segon dia que els "notables" convocats no digueren res, en un dia destruï totes les muralles (*uno die muris omnium dirutis*). Després va anar contra aquells que no havia encara dominat, i així va passar de regió en regió acceptant la rendició (*deditionem*) de tots els estats (*civitatem*) veïns. Sols va tenir que capturar per la força Segestica. Cal recordar, però, que Cató està actuant a la zona *cis Hiberum* (d'aquí diu explícitament que són els pobles que desarma, que es queixen, etc..), per tant en una àrea més o menys limitada.

- Apià (*Iber.* 41) és encara més explícit. Segons ell foren les ciutats ubicades a les ribes del riu Ebre les que en un sol dia destruïren les seves ciutats. Per tant fou només una àrea reduïda la que en tot cas es veié afectada per la mesura de Cató (en aquest moment la penetració romana cap a l'interior de l'Ebre no podia ser massa gran).

- Plutarc (*Cat. Mai.* X, 3), ens diu, citant a Polibi, que es destruïren els murs de totes les ciutats al Nord del Betis, i que, si hem de fer cas del que digué el propi Cató, serien unes 400. El testimoni de Plutarc, recollit de Polibi, és probablement el que més confusió ha creat, i el que més allunyat està dels fets. La confusió respecte el riu en pot ser un bon exemple.

D'aquests principals testimonis (les altres fonts, Frontí I, 1,1; Polyenus VIII, 17; *De viris illustribus* XLVII, 2; Zonaras IX, 17, no donen cap dada nova interessant), podem segurament pensar que la destrucció dels murs referida per les fonts en tot cas no va ocupar una gran àrea, sino que devia reduir-se a l'àrea de l'Ebre.

Livi segueix explicant-nos les dificultats de Cató en reduir l'enemic, tot i l'episodi de les muralles, i ens presenta una situació complexa, on mentre uns s'havien revoltat, altres estaven sent assetjats per sumar-se a la revolta i si no se'les enviaven reforços no podrien resistir (Livi *Ab Urb.* XXXIV, 18, 2). Cató atribueix els problemes a sotmetre la regió al fet que ara als Hispànics se'ls demanava ser de nou esclaus (*in servitutem adserendi*), quan ja havien però conegut la llibertat.

La guerra avança aleshores cap al Sud, a la Turdetania, cap on va Cató. Després retorna a l'Ebre amb 7 cohorts (Livi *Ab Urb.* XXXIV, 19).

Amb aquesta petita força captura diverses ciutats (*oppida*), i se l'hi sotmeten els *Sedetani*, *Ausetani*, *Suessetani*. Després són els *Lacetans* els que prenen les armes, doncs havien saquejat els aliats dels romans durant la seva absència (Livi *Ab Urb.* XXXIV, 20). Cató dirigeix un atac contra el seu poblat (*oppidum eorum*), més llarg que ample. L'ataca amb l'ajuda dels *Suessetans*, i l'ocupen (referint-s'hi ara com a *urbem*).

Va després cap el *Bergium castrum*, considerat un niu de lladres, doncs des d'allí ataquen els districtes pacificats de la província (Livi *Ab Urb.* XXXIV, 21). El *princeps Bergistanus*, però, demana perdó per als seus, doncs assegura que el seu propi estat (*rem publicam*) no està sota el seu control. Pacta amb els romans l'entrega de la ciutat, i quan aquests l'ataquen ocupen la ciutadella i n'impossibiliten la defensa. En recompensa, el cònsul permet que els que l'han ajudat siguin lliures i conservin les seves propietats (*habere*), mentre que els altres són venuts o ajusticiats.

Cató considera ja pacificada la província, i efectua algunes reorganitzacions administratives. En concret sabem que va establir rentes públiques, tributs, per l'explotació de les mines de ferro i de plata (*Pacata provincia vectigalia magna instituit ex ferraris argentariisque* (Livi *Ab Urb.* XXXIV, 21, 7)). Del resultat d'aquestes noves regulacions, la riquesa de la província s'incrementà cada dia (*quibus tum institutis locupleitor in dies provincia fuit* (Livi *Ab Urb.* XXXIV, 21, 7)). A part de mines de ferro i plata, sabem per Geli que també coneixia l'existència d'una gran muntanya de sal pura a la zona (Geli *N.H.* II, 22, 28).

Completada la seva tasca, Cató torna a Roma on celebra un gran triomf. Entre el botí entregat, de nou hi apareix la moneda *Oscensis* (Livi *Ab Urb.* XXXIV, 46, 2).

Es encara avui molt difícil valorar l'abast real d'aquesta campanya de Cató. Es evident que la notícia d'aquesta

campanya va afectar en bona part els resultats de nombroses excavacions d'hàbitats ibèrics (especialment quan encara no es coneixia bé la cronologia de les ceràmiques romanes republicanes, Campanianes, que fins als anys 50 no va ser sistematitzada (i encara de forma preliminar)), identificant-se el final de molts hàbitats ibèrics amb la campanya catoniana. Ja més recentment, i amb l'afinament de les cronologies, les destruccions catonianes dels *oppida* no s'han pogut confirmar. De fet, però, és ben clar que Cató en cap moment parla de destrucció dels *oppida* aliats, sino de les seves muralles. No es tracta de que s'abandonin els *oppida* indígenes, això no ho diuen les fonts, sinó que es derrueixen les muralles. Fins i tot aquest fenomen de destrucció, tot i ser presentat com a massiu per alguna font (fonts totes elles basades, molt probablement, en els propis *Orígenes* de Cató), queda reduït segons Apià als poblats de les ribes de l'Ebre. Aquesta puntualització crec que ha de reconduir al seu veritable abast la qüestió¹¹.

¹¹ Aquesta és també la conclusió a la que arriba J. Martínez Gazquez, que creu que no poden generalitzar-se aquestes destruccions de murs més que a l'àrea concreta que les fonts descriuen (MARTINEZ GAZQUEZ 1974 p. 174-75).

1.1.2.3 - ELS EPISODIS DE LA GUERRA SERTORI-POMPEU AL NORD-EST PENINSULAR.

Les fonts literàries ens han transmés nombroses notícies d'Hispania arrel del seu trascendental paper com a teatre d'operacions en el marc de la guerra civil. Aquest paper tan important d'Hispania s'explica en bona part per l'existència aquí d'un nucli d'exèrcits important, i en segon lloc per que era ja un territori fortament influenciat pel món romà, on els diversos magistrats que hi havien anat passant al llarg de molts anys havien anat establint relacions de dependència i clientelatge amb les poblacions locals (en especial cal suposar que amb les seves èlits). Un bon exemple d'aquestes relacions de clientelatge que s'anaren establint el tenim per exemple en el text de Plutarc (*Cras*, 4), on se'ns diu que Cras tenia a Hispania partidaris, un dels quals, Vibi Paquiaco (un nom romà amb sufix ibèric, i un personatge que a la seva vegada posseïa terres, així com un encarregat esclau que les cuidava, i esclaves domèstiques), l'acollí i l'amagà dels Marianistes. També l'epigrafi d'*Ausculum* és un bon exemple de com funcionà el mecanisme clientelar, en aquest cas clarament amb clienteleles indígenes (CRINITI 1970).

- A partir de l'arribada a Hispania de Sertori fugint de Roma, són nombroses les notícies que tenim de les diverses actuacions romanes al Nord-Est Peninsular en el marc de la Guerra Civil:

* L'any 83 a.C. Sertori arriba a Hispania fugint de Sul·la, atravesant durs temporals en el seu camí a través de les muntanyes, i havent de pagar tributs als bàrbars per poder seguir endavant (Plutarc *Sertori*, 6). Aquest pas dels Pirineus possiblement s'efectuà per la zona de la Cerdanya, on els *Cerretani* encara no havien estat dominats (OLESTI 1990).

* Un cop arribat a Hispania, Sertori busca l'aliança amb el món indígena. Així, Plutarc (*Sertori* 6) ens diu que segueix comprant amb diners la seva confiança, i que els troba mal disposats i poc obedients (s'entén que amb Roma) degut a l'avarícia i la insolència dels pretors que se'ls havia enviat. Sertori comença a atraure's els principals indígenes per la seva afabilitat, i al restè mitjançant la supressió dels tributs. També els allibera d'haver d'allotjar les tropes romanes, i mana als soldats construir-se barraques fora de les ciutats.

* Les lluites posteriors de Sertori contra els comandants enviats des de Roma es produeixen sovint a la zona Nord-Oriental de la Península. Així, aproximadament el 79 a.C., el seu lloctinent Hirtuleu derrota a Domici Calvi (Plutarc *Sertori*, 12), pro-cònsul a Citerior, i, posteriorment, a Manli, pro-cònsul a la Galia, que havia vingut en ajuda dels seus, i que després de perdre la batalla ha de refugiar-se a *Ilerda* (*oppidum Ilerda* (Orosi, V, 23, 3)).

* Sabem per Livi (*Frag.* 91) que Sertori va prendre també la ciutat de Contrebia, entre l'any 77-75 a.C., on va fer matar els soldats romans i ibers transfuges que s'hi havien refugiat -indici de que el seu exèrcit tenia tant tropes romanes com indígenes- i va deixar-hi una forta guarnició (*valido praesidio*). Després d'això, va anar cap a l'Ebre, prop de l'*oppidum* de *Castra Aelia*. Allí reuní els enviats de les ciutats aliades (*sociarum civitatum*), i donà ordres per tota la província de que cada ciutat (*oppidi*) fabricqués armes en proporció a les seves riqueses. Fins i tot ens dirà Livi (*frag.* 91) que va establir obrers (*fabros*) en tallers públics (*officina publica*) per fabricar-ne. Sabem també per aquest text de Livi que Sertori va assenyalar a cada *civitates* un nombre de tropes d'infanteria (*pedestres*) que li havien de proporcionar, i també que els va exhortar a continuar lluitant a favor d'ell, i que ell seguiria defensant els seus aliats (*sociis*) i atacant les ciutats enemigues (*urbibus hostium*).

* Un indici de la força de Sertori ens el dona Plutarc (*Sertori 16*) quan diu que estaven amb el partit de Sertori tots els de la part d'aquí del riu Ebre, amb la qual cosa el seu nombre era poderós, si bé es tractava de "Bàrbars". Una de les estratègies que més força donà a Sertori davant el món indígena fou l'establiment a Osca d'un centre on són "educats" (i retinguts) els fills dels personatges indígenes més importants (Plutarc, *Sertori 14*).

* L'any 76 a.C. arriba Pompeu a Citerior. Contra ell envia Sertori a Perperna, lloctinent Marianista que fou pressionat pel seu propi exèrcit per unir-se a Sertori, a la zona dels *Ilercaones*, per defensar la costa d'aquesta regió (Sertori es conscient que Pompeu pot abastir-se sempre per mar, mentre que ell no pot fer-ho, i vol frenar el seu avanç per la costa (Livi *Frag.* 91).

* Sembla que molt ràpidament la zona costera catalana queda sota el poder de Pompeu. Per un costat, com acabem de veure, Sertori vol frenar el seu avanç a la zona d'Ilercavònia, prop de l'Ebre. Per altra banda, el mateix Pompeu, en la seva famosa carta al Senat de Roma (Sal.lustí *Hist.* II, 98), assegurava haver recuperat ràpidament la Galia (Pompeu arribà per terra), els Pirineus, la Lacetania i els Indiquetes (*recepit Galliam, Pyrenaeum, Lacetanium, Indicetes*). Probablement el mateix any 76 a.C. Pompeu passa l'Ebre i derrota Perperna (Frontí, *Strateg.* I, 4, 8).

* També és en un moment entorn, l'any 76 a.C., quan es produeix un enfrontament Sertori-Pompeu entorn la ciutat de Lauro. Apià (*Bell. Civ.* I, 109) ens diu que Sertori va saquejar i destruir la ciutat davant mateix de Pompeu. Aquesta notícia també ens ha estat transmesa per Frontí (II, 5, 31), que ens explica com el *Lauronem oppidum* fou destruït per vint cohorts de Sertori, deu armades a la manera dels romans (*in morem romanum*), i deu cohorts de tropes Hispanes lleugeres. Finalment és Orosi (V, 23, 6)